

**ZWIĄZEK OCHOTNICZYCH STRAŻY POŻRNYCH
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ**

NR zeszytu ABC 12

Eugeniusz Walczak
Kompendium historii pożarnictwa i straży pożarnych
na ziemiach polskich do 1918 roku

Biblioteka MDP

WARSZAWA – 2003

WSTĘP

Do rąk młodych czytelników, członków Młodzieżowych Drużyn Pożarniczych, oddajemy pierwszy tom zarysu historii pożarnictwa i straży pożarnych obejmujący okres od czasów najdawniejszych do 1918 roku. Tom ten napisany został z myślą o uczestnikach Ogólnopolskiego Turnieju Wiedzy Pożarniczej oraz członkach MDP zainteresowanych historią naszego ruchu. Opracowanie ma charakter problemowy i ułożone jest według zaborów oraz chronologicznie. Staraliśmy się, aby ten zwięzły przekaz zawierał jednocześnie maksimum niezbędnych informacji, pozwalających zainteresowanym wyrobić sobie pogląd na całokształt historii pożarnictwa i ruchu strażackiego. Pierwszy tom przygotowany został w formie rozwiniętych tez i encyklopedycznego opisywania faktów i wydarzeń. Wszystkich zainteresowanych pogłębioną wiedzą i analizą procesów i zjawisk odsyłamy do odpowiednich pozycji książkowych, zamieszczonych w zestawie bibliograficznym.

Książka napisana została w oparciu o naukowe opracowania monograficzne prof. dr hab. Józefa Ryszarda Szaflika i prof. dr hab. Tadeusza Olejnika, prace popularno-naukowe innych autorów oraz źródła historyczne (ustawy, statuty, porządki ogniowe, prasę, kroniki, wydawnictwa okolicznościowe itp.).

W opracowaniu zamieszczono pytania testowe i problemowe, dotyczące historii pożarnictwa omawianego okresu. Były one stawiane uczestnikom finałów Ogólnopolskiego Turnieju Wiedzy Pożarniczej.

Informujemy zainteresowanych, że obecnie wydany pierwszy tom kompendium historii pożarnictwa otwiera cykl wydawniczy przeznaczony dla członków Młodzieżowych Drużyn Pożarniczych i uczestników Ogólnopolskiego Turnieju Wiedzy Pożarniczej. W najbliższej przyszłości ukaze się drugi tom opracowania obejmujący problematykę historyczno-socjologiczną

Materiał zaprezentowany zostanie w dwóch działach: I. Ochotnicze Straże w II Rzeczypospolitej i podczas okupacji niemieckiej (1918-1945); II. Ochotnicze Straże Pożarne w Polsce Ludowej (1945-1989) oraz w okresie transformacji systemowej (1990-2002).

Przygotowując dalsze tomy kompendium historii pożarnictwa i straży pożarnych w Polsce chcemy przygotować opracowanie dla młodzieży wyczerpujące, zaspokajające oczekiwania pod względem dydaktycznym i merytorycznym. W związku z powyższym zwracamy się z uprzejmą prośbą do opiekunów Młodzieżowych Drużyn Pożarniczych oraz młodzieży przygotowującej się do Ogólnopolskiego Turnieju Wiedzy Pożarniczej o nadsyłanie uwag i propozycji, które posłużą merytorycznemu i metodycznemu doskonaleniu następujących opracowań.

Autor i wydawcy

DZIAŁ I

OGIEŃ, POŻARY I OCHRONA PRZECIWPOŻAROWA W CZASACH NAJDAWNIEJSZYCH

ROZDZIAŁ I Z DZIEJÓW OGNIA I JEGO KULTU

1. Piorun pierwszym źródłem ognia?
 - a. Określany jako „*groźny ogień z nieba*”.
 - b. Pierwszy odbiór ognia przez człowieka miał postać negatywną - pożaru, który zabijał człowieka i niszczył jego środowisko (las, step, siedlisko).
 - c. Człowiek nie rozumiał istoty ognia i był bezsilny wobec jego niszczącej siły.

2. Poznanie dobroczynnych skutków ognia i opanowanie sztuki jego wzniesienia i podtrzymywania.
 - a. Przez długi czas ogień był dla człowieka siłą niezrozumiałą, bóstwem, raz dobroczynnym, innym razem groźnym, niszczącym. Ogień od pioruna był szczególnym wyrazem woli bóstwa.
 - b. Z czasem ogień uznano za dobrodziejstwo: - „*dar niebios, dar bogów*”.
 - c. Mīt o tytanie Prometeuszu, który bogom wykradł ogień i nauczył ludzi z niego korzystać (uznany za twórcę rzemiosł i wszelkiego postępu).

3. Pierwsze zastosowanie ognia dla potrzeb człowieka:
 - a. ogrzewanie i oświetlanie pieczar i jaskiń;
 - b. palenie ognisk chroniących przed zwierzętami;
 - c. przygotowywanie stawy gotowanej i pieczonej, lepiej służącej człowiekowi w jego rozwoju;
 - d. ogrzewanie pomieszczeń wpłynęło na przesunięcie strefy zamieszkiwania człowieka bardziej na północ;
 - e. wypalanie lasów dawało nową przestrzeń i nowe ziemie pod uprawę.

4. Przedchrześcijańskie kultury *świętego* i *ofiarnego* ognia.
 - a. „*Wieczny i święty*” ogień w Grecji:
 - Hestia - bogini ogniska domowego i państwowego;
 - płomień - symbol Hestii;
 - w każdym mieście płonęło ognisko Hestii;
 - „święty” ogień źródłem więzi Greków z ojczyzną;
 - każdy Grek zakładając rodzinę i własny dom, ognisko zapalał *świętym* ogniem, palącym się w miejscu jego urodzenia.
 - b. W Rzymie oddawano cześć i szacunek dla ognia i jego opiekunki – bogini Westy.
 - Kult bogini Westy, opiekunki ogniska domowego (rodziny) i państwa,
 - wprowadzony przez Romulusa (VIII w. p.n.e.).
 - Ogień płonął na ołtarzu w świątyni Westy, na Forum Romanum:
 - ogień podtrzymywało 6 westalek, rozpoczynających służbę w wieku od 6-10 lat i pozostających w służbie przez 30 lat;
 - najcięższym przestępstwem westalki było: brak szacunku dla ognia, dopuszczenie do jego wygaszenia i złamanie ślubu czystości (wszystko to powodowało gniew bóstwa i groziło Rzymowi nieszczęściami);
 - Ogień podstawą więzi członków rodziny i ojczyzny;
 - zakładając nową rodzinę, ognisko rozpalano ogniem ze świątyni Westy;

- ogień Westy zabiera) z sobą każdy wyjeżdżający na stałe za granicę.
- c. „Święty” ogień u Żydów.
 - Oddawanie czci i uprawianie kultowych czynności rozpoczęło się od czasu ukazania się Mojżeszowi Boga Ojca w gorejącym krzaku, na Górze Synaj (Góra Mojżesza).
 - W czasie błyskawic i grzmotów Bóg wręczył Mojżeszowi tablice z 10-ma przykazaniami.
 - d. „Święty” ogień czcili pogańscy Litwini.
 - Cześć i ofiary oddawano mu w pogańskich gontynach.
 - e. Słowiański kult ognia, światła i słońca:
 - oddawanie czci i ofiar ogniowi, aby jego bóstwo opiekuńcze było dla człowieka łaskawe;
 - cześć dla ognia i światła oddawano u dawnych Słowian w Noc Kupały (okres letniego przesilenia słonecznego);
 - cześć dla ognia u Słowian polskich oddawano w noc św. Jana (sobótka);
 - wiara, że niszczące pożary są następstwem wywołanego przez człowieka gniewu bóstwa - ognia (rozniewane bóstwo bywa groźne i mściwe);
 - wyrazem wiary w oczyszczającą moc ognia było:
 - palenie zwłok;
 - palenie ognia w domu, po wyprowadzeniu zwłok nieboszczyka (płomienie, blask i pojawiające się dusze, to silne pierwiastki np. w "Dziadach" Adama Mickiewicza);
 - przekonanie, że ogień to dobroczyńca człowieka, zasługujący na troskliwą opiekę domowników.
5. Ogień w wierzeniach i zwyczajach świata chrześcijańskiego.
 - a. Źródła kultu ognia w religii i obrzędach chrześcijańskich:
 - utrwalona w świadomości ludu dobroczynna i niszcząca moc ognia,
 - potwierdzona w Starym Testamencie;
 - ogień uważano za: „znak życia”, „znak Boga”;
 - wiara chrześcijan w oczyszczającą i ofiarną moc ognia.
 - b. Niektóre obrzędy w Kościele chrześcijańskim związane z ogniem i światłem:
 - wiecznie płonąca lampka przed Najświętszym Sakramentem;
 - płonące lampki i świece przed św. obrazami jako symbole dziękczynienia, chwały i intencji;
 - święcenie ognia w Wielkim Tygodniu;
 - kult patronów ognia: św. Agaty, św. Floriana i św. Wawrzyńca;
 - święcenie kredy, gromnic i wianków, które miały moc zapobiegania wszelkim nieszczęściom, w tym pożarom;
 - oddawanie czci dla ognia w noc św. Jana.
 6. Wykorzystanie ognia dla dobra człowieka.
 - a. Ogień to spalanie i ciepło, to podstawowe źródło uzyskiwania energii, decydującej o procesach wytwórczych wszelkich dóbr i wżyciu ludzkim.
 - b. Zastosowanie ognia przy wytopie brązu i żelaza przyniosło:
 - wielki postęp cywilizacyjny: przejście od epoki kamienia do epoki brązu i żelaza,
 - powstanie rzemiosła metalurgicznego i produkcji narzędzi, broni, ozdób z brązu, srebra, złota.
 - c. Rozwój rolnictwa przez zastosowanie wypalania lasów, nieużytków, odłogów.
 - d. Zastosowanie ognia do produkcji pary (wiek pary).

7. Wykorzystanie ognia w celach niszczących.
 - a. Wykorzystanie ognia podczas prowadzonych wojen:
 - „grecki ogień” (saletra, siarka, węgiel i inne) - substancja zapalająca wyrzucana specjalnymi urządzeniami na okręty, oblegane fortece i obozowiska przeciwnika celem wzniesienia pożarów;
 - podpalanie zamków, rezydencji dworskich i broniących się miast.
 - b. Palenie miast i wsi podczas najazdów rabunkowych.
 - c. Złośliwe podpalanie stosowane przez wrogich sobie sąsiadów.
 - d. Niszczenie miast i wsi przez podpalanie, stosowane wobec mieszkańców za brak uległości lub próbę oporu.

ROZDZIAŁ II OCHRONA PRZECIWPOŻAROWA OD XX WIEKU p.n.e. DO V WIEKU n.e.

1. Najstarsze zapisy o pożarach w aktach prawnych
 - a. 2000 lat p.n.e. - pierwsze wzmianki w papirusach egipskich o zorganizowanej obronie przeciwpożarowej.
 - b. W „Kodeksie Hammurabiego” (1792-1750 p.n.e.) jest zapis o karach za kradzieże dokonywane podczas gaszenia pożarów.
 - c. Hetycki kodeks prawny (XV w. p.n.e.) zawiera zapis o gaszeniu pożarów, podpalaczach i karach.
 - d. Pierwsze zapisy o pożarach ukazały się w prawie rzymskim w IV w. p.n.e.
2. Pożary i walka z nimi w starożytnym Rzymie
 - a. Rzym i inne miasta nawiedzane były często przez klęski pożarów. Przyczyny:
 - dużo budynków wzniesiono z materiałów łatwopalnych;
 - szeregowa i zwarta zabudowa przy wąskich uliczkach;
 - ułatwione zaproszenie i rozprzestrzenienie ognia: paleniska otwarte, oświetlenie przy pomocy lampek oliwnych, łuczyw, nieporządki.
 - b. Duże straty wyrządziły pożary w latach:
 - 390, 31 i 9 p.n.e. oraz 6, 64, 191, 283 n.e.;
 - wówczas ofiarą płomieni m.in. padły cenne i wspaniałe budowle: Biblioteka Aleksandryjska, Circus Maximus, bazyliki: Julijska i Emilianska, Atrium Westy, zabudowania na Palatynie i Kapitolu.
 - c. Pierwsze straże pożarne w mieście Rzymie były zakładane z inicjatywy prywatnych właścicieli niewolników.
 - pierwszą straż pożarną, złożoną z własnych niewolników, założył około 60 r p.n.e. Krassus Marcus (115-53 p.n.e.) zwany Dives (bogacz), któremu dochody przynosiła również straż;
 - w 21 r. p.n.e. prywatną straż, również złożoną z niewolników, założył edyl Marek Egnacjusz.
 - d. Od 22 r. p.n.e., z polecenia Oktawiana Augusta (63 r. p.n.e.-14 r. n.e.), w Rzymie organizowano stałe oddziały straży pożarnej (cohortes vigilum).
 - W czasach Augusta utworzono 7 kohort strażaków, z których każda liczyła początkowo 600, a później 1000 członków, wywodzących się z niewolników i wyzwolenców.
 - Organizacja kohorty wigilów:
 - kohortą dowodził prefekt,
 - strażacy dzielili się na: podających wodę i gaszących ogień (aquarii i siphonnarii),

- przy kohorcie było 4 lekarzy, niosących pomoc wszystkim poszkodowanym.
- e. Między 10 a 6 rokiem p.n.e. utworzono kohorty m.in. w: Neapolu, Konstantynopolu, Aleksandrii, Pireusie.
- f. Przeciwożarowy sprzęt w Rzymie:
- do czerpania wody używano: czaszek, pęcherzy zwierząt, hełmów żołnierskich, pojemników plecionych, uszczelnianych gliną, worków skórzanych, wiader drewnianych;
 - do zwalczania ognia i zapobiegania jego rozprzestrzenianiu używano: mokrych szmat, często płaszczy wojskowych, wiązek gałęzi jako tłumnie, bosaków, toporków;
 - używano też drabin (wynalezionych w wojsku), znanych już w Egipcie ok. 3000 lat p.n.e.;
 - w II w. p.n.e. zaczęto używać sikawek Ctesibiusa, udoskonalonych przez Hero z Aleksandrii (Hero do pompy wodnej Ctesibiusa z Aleksandrii, posiadającej 2 cylindry z zaworami tłocznymi i ssawnymi, dodał sterowną rurę skrętną, pozwalającą kierować strumieniem wody na pożądany obiekt),
 - zaopatrzenie kohort w sprzęt należało do miasta i państwa.
- g. Zmiany w budownictwie i ochronie przeciwpożarowej wprowadzone w Rzymie po pożarze z 64 r. (za czasów Nerona):
- wydano nowe prawo budowlane nakazujące:
 - wznoszenie budynków bezpiecznych z materiałów ognioodpornych,
 - racjonalne rozmieszczenie przestrzenne budynków;
 - opracowano nowe założenia urbanistyczne, uwzględniające przestrzenne rozmieszczenie ulic i placów;
 - zwiększono liczbę kohort strażackich, w których służyli niewolnicy i wyzwolenicy;
 - zezwolono na używanie wojska do akcji ratowniczo-gaśniczych,
- h. Wraz z upadkiem Cesarstwa Zachodniorzymskiego upadł również system obrony i walki z pożarami,
- i. Zorganizowane pożarnictwo utrzymało się w Bizancjum, w którym w 500 r. działały liczne kohorty (w Konstantynopolu było kilka liczących łącznie 700 ludzi).

DZIAŁ II

POŻARY I ICH ZWALCZANIE OD CZASÓW ŚREDNIEWIECZA DO POCZĄTKÓW XIX W. W PAŃSTWACH EUROPY ZACHODNIEJ I W POLSCE

ROZDZIAŁ I

ŹRÓDŁA I WARUNKI SPRZYJAJĄCE POWSTAWANIU POŻARÓW

1. Budownictwo i zagrożenie pożarowe.
 - a. W średniowiecznych budynkach miast i wsi dominowało drewno, słoma, trzcina i gonty (szkudła).
 - b. Tylko budowle sakralne w większych miastach, zamki i rezydencje ziemian wznoszono z kamienia, a od XIII-XIV w. z cegły.
 - c. Od XV w. w bogatych miastach, rozwijało się budownictwo mieszkalne z materiałów ognioodpornych.
 - d. W większości średnich i małych miast, aż po wiek XVIII, a w Polsce nawet po wiek XIX, dominowało budownictwo drewniane i mieszane (*mur pruski*).
 - e. Na wsi, po wiek XX, dominowało budownictwo z materiałów łatwopalnych.
 - f. Domy przy wąskich ulicach i małych rynkach (kwadratowych, prostokątnych, trójkątnych - np. w Łowiczu) wznoszono szeregowo i w sposób mocno zwarty (sprzyjało to powstawaniu pożarów masowych).
 - g. Do ogrzewania i oświetlania domów służyły paleniska otwarte, bez kominów i otwarte oświetlenie (lampki oliwne, świece, głownie).
 - h. W okresie średniowiecza kominów w domach nie było, a dym uchodził: dachem, drzwiami i oknami.
 - Pierwsze kominy w miastach budowano z drewna w domach piętrowych w XIV w.
 - W innych domach kominy budowano dopiero w XVI w.
 - W wieku XVII kominy drewniane wylepiane były gliną.
 - Na wsi do XVIII w. nieliczne domy posiadały kominy.
 - W Królestwie Polskim dopiero w 1844 r. zakazano budowy kominów sztangowych (drewnianych, wylepianych gliną).
 2. Przyczyny powstawania pożarów.
 - a. Obojętność ludu i „światłych mężów” wobec istniejącego poważnego zagrożenia pożarowego.
 - b. Korzystanie z otwartych palenisk i otwartych źródeł oświetlenia.
 - c. Nieumiejętnie i nieostrożnie posługiwano się ogniem i oświetleniem w miejscach dużego zagrożenia pożarem np. w budynkach gospodarczych, w stolarniach, olejarniach, gorzelniach, wytwórniach świec itp.
 - d. Pozostawianie otwartych palenisk i źródeł oświetlenia na czas dłuższy bez kontroli.
 - e. Dopuszczenie do nieporządków w domach i obejściach gospodarskich.
 - f. Umyślne podpalenia.
 - g. Uderzenia piorunów.
 - h. Liczne wojny, w których ogień był środkiem i sposobem na niszczenie przeciwnika.
 - A oto bardziej znane niszczące wojny: 30-letnie wojny Karola Wielkiego (768-814) z Sasami, najazdy Tatarów na Ruś i Polskę (XII-XIII w.), wojna stuletnia między Anglią i Francją (1337-1453), wojna 30-letnia w Niemczech (1618-1648), powstania kozackie, najazd Szwecji na Polskę (1655).
 3. VI-XII w. - żywiłowa samoobrona życia i mienia.
 - a. Przekonanie o nieskuteczności walki z pożarami:
 - brak umiejętności i sprzętu,
 - przesady i zabobony nie pozwalały podejmować walki z ogniem, uważano
-

bowiem że „*Lanie wody na ogień to grzech*”, a pożar to kara wymierzona przez bóstwo, a więc „*to co się zapaliło, spalić się musi*”.

- b. Wzrost świadomości i rozwój masowych pożarów w miastach spowodowały, że zaczęto podejmować spontaniczną walkę z ogniem.
 - c. Wobec pożarów i ich zapobiegania nadal panowała duża obojętność.
4. Zorganizowane formy walki z pożarami. „*Porządki ogniowe*” w państwach Europy Zachodniej.
- a. Rzeczywistość sprawiła, że od XII w. pożary zaczęto traktować jako zjawiska, którym można zapobiegać:
 - podejmowano nieśmiało próby zapobiegania pożarom i ich zwalczania;
 - samorzutnie dochodziło do pierwszych - jeszcze nielicznych - akcji zbiorowej walki z żywiołem.
 - b. Przepisy przeciwpożarowe, zwane „*porządkami ogniowymi i wilkierzami*”, wydawali: panujący władcy na terenach do nich należących, rady miejskie, właściciele miast i wsi, a także cechy.
 - c. Te akty prawne miały charakter i zasięg lokalny i nie posiadały usankcjonowania ogólnopaństwowego.
 - d. Pierwsze „*Porządki ogniowe*” w Europie wydane zostały dla miast w latach:

Londyn - 1189	Augsburg - 1276
Wiedeń - 1278	Monachium - 1370
Paryż - 1371	Zurych - 1375
Bremen - 1433	Frankfurt n. Menem - 1434
Berno - 1497	Drezno - 1529
5. Niektóre „*Porządki ogniowe*” wydane w Polsce w latach:
Kraków - 1374	Poznań - 1462
Wilno - 1536	Warszawa - 1546
Kazimierz - 1554	Gdańsk - 1565
Starogard Gd.-1634	Wolbórz -1713
Ostrów Wlkp. - 1752	Grudziądz – 1760
6. W 1803 r. Krzysztof C. Mrongowiusz (1764-1855) wydał podręcznik pt. *Xiążka Ogniowa*, zawierający zbiór rad i praktycznych wskazówek dla ludu oraz wójtów, pisarzy, sołtysów i nauczycieli Powiśla Kwidzyńskiego w sprawie bezpieczeństwa pożarowego i walki z pożarami.
7. „*Porządki ogniowe*” zawierały nakazy, zakazy i instrukcje szczegółowo regulujące działania władz miejskich, cechów i społeczeństwa w zakresie utrzymania: bezpieczeństwa przeciwpożarowego i organizacji czynności gaśniczych.
- a. Szczegółowo opisano jak obchodzić się z ogniem i materiałami łatwopalnymi.
 - b. Sformułowano nakazy w zakresie budowy i czyszczenia kominów.
 - c. Sformułowano zalecenia w zakresie urządzenia i prowadzenia: stolarni, olejarni, gorzelni, wytwórni świec itp.
 - d. Władze komunalne miały obowiązek zaopatrzenia miasta w wodę i sprzęt przeciwpożarowy.
 - e. Również właściciele mieli obowiązek zaopatrzenia się w podstawowy sprzęt przeciwpożarowy.
 - f. Na wszystkich dorosłych mieszkańców nałożono obowiązek brania udziału w akcjach ratowniczo-gaśniczych.
 - g. Określano również obowiązki: burmistrzów, wójtów, urzędników i rajców.
 - h. Zamieszczono wykaz wykroczeń i kar za ich łamanie. Dla ofiarnych przewidziano nagrody.

8. Przykładowe zapisy w „*Porządkach ogniowych*”:
- a. w 1614 r. w warszawskich „porządkach” na temat zadań dla rzemieślników zapisano: „... do wody wożenia panowie słodownicy, piekarze. Do bosaków i drabin panowie murarze, cieśle, rybacy, kowale. Do siekier panowie stolarze, kołodzieje, stelmachy. Do kublów albo sikawek panowie kramarze, złotnicy, kuśnierze, krawcy, balwierze, szewcy, rymarze, siodłane i inny człowiek pospolity”.
 - b. w 1634 r. w „*Wilkierzu*” miasta Starogardu Gdańskiego napisano:
 - „U kogo wybuchnie pożar lub ogień i zauważy się wielkie niebezpieczeństwo, a on tego nie okrzyknie albo nie wydzwoni, winien uiścić 10 zł. kary. Każdy mieszkaniec winien (...) pomóc ratować, a w szczególności jak najszybciej wysłać z wiadrami swych parobków do noszenia wody. Tym jednak, którzy mieszkają z obu stron najbliższej pożaru, wolno ratować swoje mienie i chronić swoje domy.”;
 - w art. 36 napisano: „Panowie deputowani winni co kwartał zlustrować kominy, piece piekarnicze, słodownie, gorzelnie, paleniska do warzenia octu i wódki, sprzęt do ratowania domu i alarmowania. Mają oni mieć władzę karania przestępstw.”

ROZDZIAŁ II ORGANIZACJA OBRONY PRZED POŻARAMI W POLSCE I PROGRAMY JEJ DOSKONALENIA (XVI-XVIII W.)

1. Instrukcja hetmana Jana Tarnowskiego (1488-1561) pt. „*Nauka a porządek około gaszenia ognia*”.
 - Sformułowano w niej przepisy o zachowaniu się mieszczan podczas pożaru w miastach należących do hetmana.
 - Mieszczan zobowiązano do posiadania sprzętu przeciwpożarowego i do powszechnego udziału w akcjach ratowniczo-gaśniczych.
2. Andrzej Frycz Modrzewski (1503-1572), twórca założeń i programów nowoczesnego pożarnictwa polskiego.
 - a. Myśli zawarł w dziele „*O poprawie Rzeczypospolitej*” (1577) w rozdziałach: *O urzędnikach nad budowlami* i *O unikaniu i gaszeniu pożarów*.
 - b. Do źródeł i przyczyn powstawania licznych pożarów m.in. zaliczył:
 - otwarte źródła ognia do oświetlania pomieszczeń;
 - otwarte paleniska bez kominów lub z niewłaściwie wykonanymi;
 - nieostrożne, lekceważące obchodzenie się z ogniem i nieporządky;
 - plagę pijaństwa i nieumyślne podpalenia;
 - świadome podpalenia;
 - domy i budynki gospodarskie wykonane z materiałów łatwopalnych.
 - c. Propozycje A. F. Modrzewskiego mające doraźnie usprawnić działalność ratowniczo-pożarniczą:
 - wprowadzić racjonalną, przestrzenną zabudowę miast;
 - budynki wznosić z materiałów niepalnych i przy odpowiednich między nimi odległościach;
 - urządzać domy nowoczesnie i bezpiecznie, zwłaszcza w zakresie palenisk, odpowiednich kominów i oświetlenia;
 - wprowadzić powszechny obowiązek alarmowania o pożarach i innych klęskach żywiołowych;
 - zorganizować i utrzymać powszechny udział ludności w gaszeniu pożarów;
 - zobowiązać wszystkich właścicieli posesji do zaopatrzenia się w sprzęt przeciwpożarowy.

- d. A. F. Modrzewski w sprawie organizacji straży pożarnych w miastach.
 - Cała ludność miast, wykonująca obowiązek walki z pożarami, miała być w miarę potrzeby zorganizowana w odpowiednie oddziały, np. toporników i wiadrowników.
 - Na czele oddziałów mieli stać wybierani na 1 rok naczelnicy, a do ich obowiązków należeć miało:
 - utrzymanie bezpieczeństwa na podległym terenie,
 - odpowiednie wykształcenie członków,
 - utrzymanie w oddziale karności i dyscypliny.
3. Kazimierz Haur (1632-1709), sekretarz królewski, autor poradnika pt. *"Skład albo skarbiec znakomitych sekretów o ekonomyey ziemiańskiej"*.
 - a. Proponował wprowadzenie zorganizowanej obrony przeciwpożarowej, aby wyeliminować: tumult, zbiegowisko, bałagan, rabunek.
 - b. Postulował, aby całą akcję przeciwpożarową oprzeć na cechach rzemieślniczych.
 - c. Wnosił, aby za ład, porządek i organizację akcji przeciwpożarowej odpowiedzialne były władze miejskie.
 - d. Proponował ustalenie bardzo surowych kar dla podpalaczy, złodziei i ludzi nie przestrzegających nakazów związanych z walką z pożarami.
 - e. W wydanym poradniku m.in. napisał: *„Pewna tedy część ludzi ma być wydzielona, jedni z siekierami dla wyrębowania, drudzy z osękami do rozrywania ognia, trzeci z naczyniami i sikawkami do noszenia wody i zalewania, czwarcy do wynoszenia rzeczy, mają być i tacy, którzy by na ten czas szkody strzegli (...)”*.
4. Książę Karol Radziwiłł (1734-1790), w swoich miastach i wsiach wprowadził zorganizowaną walkę z pożarami:
 - a. Miasta i wsie wyposażono w podstawowe środki przeciwpożarowe (węborki skórzane, bosaki, drabiny, siekiery, ręczne sikawki, skóry do osłaniania dachów, dwukołowe beczki).
 - b. Większe miasta wyposażono w sikawki wozowe dwukonne i czterokonne.
 - c. We wsiach utworzono dziesięcioosobowe oddziały pożarnicze złożone z chłopów poddanych. Innym przydzielono część sprzętu i zobowiązano do indywidualnego działania.
 - d. Dla łamiących przepisy wprowadzono katalog kar: pieniężnych, cielesnych, aresztu i innych. Wyróżniających się podczas walki z pożarami nagradzano.
5. Stanisław Lubomirski (1720-1783), marszałek wielki koronny, w 1779 r. wprowadził w Warszawie nowy *„porządek ogniowy”*, w którym m.in. zalecono:
 - a. systematyczne prowadzenie działania w zakresie powszechnej prewencji przeciwpożarowej,
 - b. bezwzględne przestrzeganie zasad bezpiecznego budownictwa,
 - c. zaopatrywanie miasta w wodę konsumpcyjną i dla celów przeciwpożarowych,
 - d. systematyczne zaopatrywanie miasta w nowoczesny sprzęt przeciwpożarowy,
 - e. wprowadzenie w mieście zorganizowanego systemu walki z pożarami, przy jednoczesnym zachowaniu dotychczasowego, obowiązkowego udziału wszystkich dorosłych mieszkańców.
6. Wpływ przesądów i zabobonów ludu na działalność pożarniczo-gaśniczą:
 - a. Niski stopień świadomości i kultury ogólnej ludu rodził bierność.
 - b. Nawet najprostsze zjawiska przyrodnicze były niezrozumiałe dla ludu, stąd wiara w moc sprawczą sił nadprzyrodzonych.
 - c. Panowało przekonanie, że Bóg nagradza, ale też doświadcza i karze. Wyroki niebios należy przyjmować z pokorą.

- d. Wierzono, aż po wiek XIX, że jedną z postaci kar, wymierzanych człowiekowi przez Boga, były pożary.
- e. Poglądy i przekonania ludu w sprawie pożarów wyrażone w przysłowiach, powiedzeniach, pouczeniach i ostrzeżeniach, np.:
 - pioruny - twierdzono - działają z woli sił nadprzyrodzonych,
 - „*Gaszenie pożarów powstałych od piorunów jest grzechem*”,
 - „*W co piorun trzaśnie niech się pali aż samo zgaśnie*”,
 - „*Na miejsca, w których są gniazda bocianie, nie tylko piorun, ale i grad nie bije*”,
 - „*Gniazda jaskółek założone w gospodarstwie, chronią je od piorunów i ognia*”,
 - piorun nie uderzy w gospodarstwo, w którym hodowane są gołębie (symbole Ducha Świętego),
 - „*Lać wodę na ogień jest grzechem*”,
 - „*Wyświęcenie domu uchroni go przed pożarem*”,
 - Bicie w dzwony, wymyte wodą święconą i namaszczone olejami świętymi, powstrzyma rozprzestrzenianie się pożaru (powiedzenie angielskie).
 - przed rozprzestrzenianiem się ognia skutecznie bronią obrazy: św. Agaty, św. Floriana, św. Wawrzyńca,
 - *"Kiedy u sąsiada gore, tedy i u siebie ognia trzeba się obawiać"*,
 - *"Już i tobie biada, kiedy też podle gore u sąsiada"*.
- f. Przesady i zabobony przez dłuższy czas wpływały na poważne osłabienie walki z pożarami.
 - Ppłk pożarnictwa J. Boguszewski, w „Przeglądzie Pożarniczym” z 1947 roku napisał: *„Resztki tych wierzeń pierwotnych jeszcze dziś pokutują w umysłach ciemnego naszego ludu. Nie wszystkie one są nieszkodliwymi przesądami. Niektóre z nich, przez paczenie pojęć, mogą przyczynić się do zwiększenia klęski pożarowej. Przy całej swej naiwności posiadają one niekiedy pewien urok i mówią, w jaki sposób lud polski pojmował i pojmuje zjawisko ognia”*. ■

ROZDZIAŁ III ROZWÓJ STRAŻY POŻARNYCH OPŁACANYCH I ZAWODOWYCH W XVII – XVIII W. W PAŃSTWACH EUROPY ZACHODNIEJ

1. Pierwsze formy organizacyjne straży „opłacanych”.
 - a. Warty (stróże) nocne czuwające nad bezpieczeństwem pożarowym:
 - utrzymywane przez władze miejskie,
 - pełnione społecznie przez mieszkańców w małych miastach i wioskach,
 - b. Posterunki alarmowo-pożarowe.
 - Zadania: wykrywanie pożarów, alarmowanie władz i społeczeństwa oraz przygotowanie sprzętu do akcji przeciwpożarowej.
 - c. Drużyny ogniowe:
 - tworzone na zasadach dobrowolnych lub przymusu administracyjnego;
 - stosunkowo liczne oddziały specjalne, np.: wodne, sikawkowe, porządkowe, zajmujące się sprzętem, przygotowaniem pojemników z wodą i prowadzeniem akcji ratowniczej z udziałem społeczeństwa.
2. Straże zawodowe XVII-wieczne niektórych państw Europy Zachodniej.
 - a. 1646 r. - Lizbona (Portugalia):

- kilku płatnych strażaków (drużyna) utrzymywanych przez władze miasta;
 - opieka nad sprzętem i organizowanie akcji ratowniczo-gaśniczych, opartych na powszechnym udziale społeczeństwa.
- b. 1685 r. - Wiedeń (Austria):
- czteroosobowy posterunek ogniowy zajmujący się sprzętem i ćwiczący założenia taktyczne akcji ratowniczej.
- c. 1686 r. - Drezno (Niemcy):
- nieliczna drużyna zajmująca się sprzętem i prowadzeniem akcji ratowniczo-gaśniczej.
3. Straże zawodowe XVI II-wieczne.
- a. Francuskie straże zawodowe:
- 1705 r. - Paryż, oddział pożarniczy utrzymywany przez państwo obsługujący 20 sikawek;
 - 1716 r. - powołanie kolejnego oddziału;
 - 1760 r. - utworzenie pierwszej kompanii pożarowej, złożonej ze 160 ludzi, podzielonych na wyspecjalizowane oddziały;
 - 1798 r. - dekretem rządu utworzono „*Korpus Pożarniczy*” w liczbie 376 ludzi. W 1811 r. wprowadzono umundurowanie, regulamin i organizację wojskową;
 - na prowincji straże zawodowe były nieliczne, a rząd opowiadał się za powoływaniem straży ochotniczych.
- b. Niemieckie straże zawodowe.
- 1750 r. - Hamburg, utworzona przez władze miejska drużyna została umundurowana, zaopatrzona w sprzęt i wyszkolona;
 - w początkach XIX w. utworzono „*Korpus Pożarniczy*”, liczący 800 ludzi, który pełnił warty: w dzień 2 posterunki i 6 ludzi w nocy do 15 posterunków i 60 ludzi;
 - 1761r. - Lubeka, zorganizowano nieliczny, opłacany przez miasto oddział ogniowy;
 - 1796 r. - Erfurt, utworzono oddział ogniowy (30 ludzi) na podstawie regulaminu opracowanego przez władze miejskie, który zobowiązywał do niesienia pierwszej pomocy wszystkim znajdującym się w niebezpieczeństwie;
 - 1806 r. - Ulm, władze miejskie zorganizowały kompanię ratowniczą na wzór wojskowy.
- c. Straże zawodowe w Anglii.
- w połowie XVIII w. „Towarzystwo Ubezpieczeń od Ognia” zorganizowało straż zawodową w Londynie.
 - rozpoczęto też organizowanie korpusów ratunkowych w innych miastach.
 - straże organizowane były przez: władze państwowe, komunalne, gminne i prywatnych właścicieli zakładów przemysłowych i majątków ziemskich.

ROZDZIAŁ IV PIERWSZE OCHOTNICZE STRAŻE POŻARNE W PAŃSTWACH EUROPY ZACHODNIEJ

1. Anglia.
- a. W 1815 r., w Gloucestercie, utworzono pierwszą w Europie „Ochotniczą Straż Ogniową” (OSO).
- Członkowie wstępowali ochotniczo, bezinteresownie, a organizacja była w pełni suwerenną.
- b. Dalsze OSO powstały: 1824 r. w Astford (29 członków), 1827 w Hemel Hempstead (18

- członków), 1830 w Hyrthe (40 członków), 1831 w Ortley.
- c. W 1840 r. w Anglii było 5 OSO, w 10 lat później -12, a w 1866 r. - 45.
2. Szwajcaria.
 - a. OSO założono: w Genewie - 1840 r., w Bazylei - 1845 r., w Lugano - 1853 r.
 3. Niemcy.
 - a. 7 lipca 1841 r. w Meissen (Miśnia) utworzono pierwszą w tym kraju ochotniczą straż pod nazwą „*Ochotniczy Korpus Ratowniczo-Gaśniczy*” (OKR-G).
 - W jego skład wchodziły drużyny: ratownicza, gaśnicza i porządkowa.
 - Załoga nosiła szare kurtki i na wyposażeniu posiadała: hełmy, toporki, linki, latarnie, drabiny, duże sikawki i pojemniki na wodę.
 - b. W 1846 r. powstało 7 kolejnych OKR-G w miastach: Durlach, Karlsruhe, Rastatt, Renningen, Hechingen, Grissenheim, Lipsk.
 - W stosunku do korpusu w Karlsruhe zostało po raz pierwszy użyte określenie „*Ochotnicza Straż Ogniowa*”.
 - W 1847 r. powstało kolejnych 6 OSO w miastach: Eppingen, Ettlingen, Karlsruhe, Tübingen, Ulm, Heilbronn.
 - c. Łącznie w latach 1841-1855 powstały w Niemczech 62 straże ochotnicze.
 - d. W 1851 r. powstała Zawodowa Straż Ogniowa w Berlinie.
 - e. Ochotnicze korpusy straży w Niemczech współistniały obok formacji gaśniczych tworzonych przez władze miast.
 4. Austria.
 - a. W 1858 r. w Innsbrucku, przy Towarzystwie Gimnastycznym, założono pierwszą Ochotniczą Straż Ogniową.
 - b. W 1862 r. oddział straży ochotniczej zorganizowano przy Towarzystwie Sportowym w Krems.
 - c. Młodzieżowe Towarzystwa Gimnastyczne w Niemczech i Austrii, powodując się dobrem bliźniego, potrzebą niesienia pomocy człowiekowi dotkniętemu przez żywioł, tworzyły ochotnicze drużyny ratowniczo-gaśnicze.

DZIAŁ III STRAŻE POŻARNE W GALICJI

ROZDZIAŁ I POŻARY W GALICJI I ICH PRZYCZYNY

1. Budownictwo i zagrożenie pożarowe.

- a. W budownictwie małomiasteczkowym i wiejskim, aż po wiek XX, powszechnie stosowano: drewno, słomę, gonty i smołowany papier (papę).
- b. W budynkach mieszkalnych zagrożenie pożarowe stwarzały paleniska otwarte, z których dym uchodził dachem i drzwiami.
- c. Innym źródłem pożarów były budowane od końca XIV w. kominy drewniane i z chrustu, wylepiane w późniejszym czasie gliną.
- d. Od XVI w. budynki, jeszcze stosunkowo rzadko, wznoszono z kamienia i cegły. Wcześniej materiał taki stosowano w większych miasteczkach do budowy świątyń, ratuszy miejskich, rezydencji i zamków.
- e. Istotne zmiany w budownictwie wprowadziła dopiero ustawa z 28 kwietnia 1882 r.:
 - w większych miastach (29 miast) budynki mogły być wznoszone tylko z materiałów ognioodpornych;
 - w mniejszych dopuszczano budownictwo drewniane, ale tylko dla budynków parterowych;
 - budownictwo wiejskie, z powodu zubożenia wsi, nadal było tradycyjne.

2. Statystyka pożarów wg przyczyn.

- a. Liczba pożarowi uszkodzonych budynków w latach (1875-1910).

Tabela 1. Pożary i uszkodzone budynki (1875-1910)

Źródło: J. R. Szaflik, *Dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych*, Warszawa 1985, s. 39

Liczba		
miejsowości	Pożarów	Uszkodzonych
46636	68491	287109

- b. Przyczyny pożarów, o których mowa w tabeli 1.

Tabela 2. Przyczyny pożarów w latach 1875-1910

Przyczyny pożarów							
Podpalenia	nieostrożność	wadliwe piece	Nieodpowiednie czyszczenie kominów	wypadki w przemyśle	uderzenia piorunów	niezbadane	inne
7397	8346	1811	911	449	2766	41150	652

Źródło: J. R. Szaflik, *Dzieje... s.38*

- c. Największa ilość pożarów wybuchała z przyczyn trudnych do ustalenia i powstałych na skutek nieostrożności lub niedbalstwa.

ROZDZIAŁ II

POWSTANIE I STAN ORGANIZACYJNY PIERWSZYCH STRAŻY POŻARNYCH

1. Pierwsze Ochotnicze Straże Ogniove w Galicji.
 - a. W 1865 r., z inicjatywy Krajowego Towarzystwa Ubezpieczeń od Ognia, utworzono w Krakowie Ochotniczą Straż Ogniową według wzorów austriackich i niemieckich.
 - b. W 1867 r. statut organizacji zatwierdził namiestnik Galicji - Agenor Gołuchowski.
 - c. Pierwszym prezesem straży został burmistrz m. Krakowa, którego zmienił na stanowisku Józef Dietl.
 - d. Naczelnikiem i duszą straży był Wincenty Dołęga Eminowicz.
 - e. Od początku była to organizacja niosąca wszechstronną pomoc humanitarną społeczeństwu i integrująca na płaszczyźnie pracy obywatelskiej i narodowej.
 - f. W organizacji licznie uczestniczyła młodzież rzemieślnicza. Młodzież akademicka należała do osobnego oddziału strażackiego, którym dowodził Andrzej nr. Potocki.
 - g. W 1865 r., na podobnych zasadach jak w Krakowie, zorganizowano również straże w Gródku i Tarnowie.

 2. Organizacje straży ogniowych zorganizowane na podstawie ustawy o stowarzyszeniach z 15 XI 1867 r.
 - a. Wadowice - 1867, Stanisławów i Lwów -1868 r., Bochnia 1869, Przemyśl, Sambor i Żywiec- 1871, Chrzanów, Gorlice i Wieliczka - 1872 r.
 - b. Do 1883 r. ochotnicze straże były organizacjami samodzielnymi, autonomicznymi, działającymi wg własnych regulaminów i statutów.

 3. Krajowy Związek Ochotniczych Straży Pożarnych w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim.
 - a. 30 IX 1875 r. Namiestnictwo galicyjskie wyraziło zgodę na utworzenie Związku i zatwierdziło statut.
 - b. 31 X-1 XI 1875 r., - 306 delegatów (z 57 ochotniczych straży i 4 straży miejskich), zebranych we Lwowie na I Krajowym Zjeździe Straży, powołało Krajowy Związek OSP i zatwierdziło jego statut i regulamin.
 - c. Cele i zadania KZOSP:
 - rozwijanie i umacnianie organizacji strażackich i związków okręgowych,
 - sprawowanie nadzoru merytorycznego nad jednostkami straży,
 - organizowanie szkolenia oraz ćwiczeń na szczeblu kraju i powiatów,
 - zdobywanie u władz, instytucji i towarzystw środków finansowych na potrzeby straży (sprzęt, umundurowanie),
 - organizowanie działalności kulturalno-wychowawczej,
 - organizowanie zjazdów krajowych i regionalnych poświęconych wymianie doświadczeń oraz wystawom sprzętu,
 - rozwijanie współdziałania z innymi organizacjami gospodarczymi i społeczno-oświatowymi (kółka rolnicze, Towarzystwo Szkoły Ludowej).
 - d. Organ wykonawczy KZOSP - Rada Zawiadowcza.
 - W jej skład weszli: naczelnik dr Józef Millerat - prezes lwowskiej straży, Ludwik Barącz - zastępca naczelnika, Henryk Rewakowicz - sekretarz (redaktor „Kuriera Lwowskiego”).
 - e. Kompetencje KZOSP wobec władz krajowych i samorządowych:
 - Związek - głównym rzecznikiem spraw dotyczących pożarnictwa,
 - Związek wypowiadał się na temat stanowionego prawa przeciwpożarowego i budowlanego.
-

- f. Do Związku mogła przystąpić każda straż ochotnicza pod warunkiem, że:
 - posiada zatwierdzony statut,
 - będzie przestrzegać uchwał władz,
 - będzie brać udział w pracach i opłacać składki.
- g. Związki okręgowe - organy pomocnicze Krajowego Związku:
 - podstawą ich funkcjonowania była uchwała III Zjazdu Krajowego Związku OSP z 1887 r.
- h. Ważniejsze postanowienia instrukcji wydanej przez Radę Zawiadowczą Krajowego Związku:
 - związki okręgowe nie są samodzielnymi stowarzyszeniami, ale pomocniczymi organami Krajowego Związku;
 - zgromadzenie związku okręgowego wybierało pięcioosobową Radę Zawiadowczą (naczelnik, zastępca naczelnika, sekretarz i dwóch członków)
 - raz do roku odbywały się strażackie zjazdy okręgowe a co 3 lata wybierano nowe władze;
 - naczelnik związku okręgowego był jednocześnie inspektorem pożarnictwa (prowadził wszechstronną inspekcję poszczególnych straży);
 - okręgowa Rada Zawiadowcza prowadzi działalność na rzecz: rozwoju straży ochotniczych, ich wyszkolenia bojowego, zaopatrzenia w sprzęt;
 - w sprawach bezpieczeństwa pożarowego Rada Okręgowa współpracowała z Wydziałem Powiatowym i radami gminnymi;
 - w 1898 r. utworzono 17 okręgów, w skład których wchodziło od 3 do 5 powiatów,

4. Podstawy organizacyjne funkcjonowania ochotniczych straży należących do Krajowego Związku.

- a. Podstawą funkcjonowania ochotniczych straży była ustawa o stowarzyszeniach z dnia 15 listopada 1867 r.
- b. Po 1883 r., w większości organizacji, wprowadzono statut wzorcowy, pozwalający ujedynolicić działalność wszystkich straży ochotniczych (do 1883 r. każda straż posiadała własny statut).
- c. Niektóre postanowienia statutu wzorcowego:
 - celem OSP jest niesienie pomocy wszystkim zagrożonym klęską żywiołową;
 - w skład korpusu ochotniczej straży wchodziłi członkowie: czynni, wspierający i honorowi;
 - każdy nowo wstępujący składał następujące przyrzeczenie; *„Ja nowo zaciężny towarzysz korpusu OSP /.../przystąpiwszy z własnej woli i ochoty do tegoż korpusu przyrzekam i ślubuję, że przy tej straży wiernie i walnie służyć będę. Ślubuję dla położonych moich bezwarunkowe posłuszeństwo w służbie i szacunek należny, dla towarzyszy koleżeństwo i zgodę. Przyrzekam tak w służbie, jako też poza służbą, życie i postępowanie honorowe, stanowi strażaka odpowiednie, a mundurowi strażackiemu w niczym nie uchybiające”;*
 - walne zgromadzenie członków było najwyższą władzą.
 - Organem władzy wykonawczej był wydział w składzie: prezes, naczelnik korpusu, zastępca naczelnika i kilku członków,
 - Do obowiązków naczelnika i jego zastępcy należało: przeprowadzenie szkolenia bojowego, utrzymanie wewnętrznej dyscypliny i sprawności organizacyjnej, zabezpieczenie sprzętu i dowodzenie korpusem podczas akcji ratowniczych,
 - fundusz straży powstawał z: wpisowego, składek członkowskich, zapisów i dotacji (osób, towarzystw, władz), wpływów z imprez kulturalnych (przedstawienia, zabawy, loterie).

ROZDZIAŁ III ROZWÓJ RÓŻNYCH KATEGORII STRAŻY POŻARNYCH DO 1914 ROKU

1. Ochotnicze straże w latach 1872-1905:
 - a. w 1872 r. było 20 organizacji, w 1875 r. - 63, w tym 1 na wsi, w 1890 - 136, w tym 18 na wsi;
 - b. w 1897 r. w mieście i na wsi było 315 organizacji, liczących ogółem 8480 strażaków (z 315 straży 206 należało do KZOSP, a 109 działało samodzielnie, w oparciu o statuty i regulaminy własne);
 - c. W 1897 r. w Galicji istniało 5 rodzajów straży. Były to:
 1. Ochotnicze straże pożarne zorganizowane na podstawie ustawy o stowarzyszeniach z dnia 15 VII 1867 r.
 2. Ochotnicze straże pożarne, które przyjęły na siebie obowiązki gminnych straży pożarnych, a organizowane były na podstawie ustawy o stowarzyszeniach oraz ustawy o policji ogniowej dla miast i miasteczek z dnia 10 II 1891 r.
 3. Straże pożarne gminne (miejskie, zawodowe) zawiązywano także na podstawie ustawy z 10 II 1891 r.
 4. Obowiązkowe straże pożarne w gminach wiejskich zawiązywano na podstawie ustawy o policji ogniowej dla gmin wiejskich z dnia 28 VII 1786r.
 5. Fabryczne (zakładowe) straże pożarne organizowane spośród służby fabrycznej.
 - d. W miastach liczących powyżej 10 000 mieszkańców, bez względu na istnienie OSP, musiał być zorganizowany osobny oddział straży pożarnej gminnej (miejskiej), płatnej, typu zawodowego.
 - e. W innych miastach i miasteczkach korpus straży pożarnej gminnej musiał być zorganizowany dopiero wówczas, gdy OSP nie przyjęła na siebie obowiązków straży pożarnej gminnej.
 - f. w 1899 r. w Galicji było 365 OSP z liczbą 8996 członków;
 - g. w 1905 r. wszystkich organizacji było 506 z liczbą 8530 członków.
2. Ochotnicze straże w miastach i miasteczkach, które nie przyjęły na siebie obowiązków straży pożarnej gminnej i zachowały samodzielność:
 - a. nie podlegały one władzom miast i realizowały zadania własne,
 - b. część z nich podlegała KZOSP i realizowała statut i regulamin wzorcowy,
 - c. część miała autonomię i pracowała w oparciu o statuty i regulaminy własne,
 - d. w 1899 r. działały 44 organizacje z liczbą czynnych członków 1195.
3. Ochotnicze straże pożarne w gminach wiejskich, które zachowały samodzielność i niezależność:
 - a. część wchodziła w skład KZOSP i działalność opierała na statucie i regulaminie wzorcowym,
 - b. inna część działała samodzielnie w oparciu o własne statuty i regulaminy,
 - c. w 1899 r. straże w gminach wiejskich było 115 z liczbą 2758 członków czynnych.
4. Ochotnicze straże, które przyjęły na siebie obowiązki straży pożarnej gminnej:
 - a. OSP zwalniały tym samym gminy od obowiązku organizowania osobnego korpusu straży pożarnej gminnej
 - b. ich podstawę prawną stanowiła ustawa z 10 II 1891 r. o obowiązkach straży pożarnych gminnych;
 - c. ochotnicza straż stawała się instytucją gminną:
 - prezesem zarządu był najczęściej naczelnik gminy lub burmistrz miasta,

- naczelnik straży: zwoływał i przewodniczył walnemu zgromadzeniu, reprezentował straż na zewnątrz, sprawował ogólny nadzór nad strażą i bezpieczeństwem pożarowym;
- d. gmina ponosiła koszty związane z utrzymaniem straży, jej wyposażeniem w sprzęt i mundury.

5. Ochotnicze Straże Pożarne przy Kółkach Rolniczych.

- a. Powstawały od 1903 r. w wyniku porozumienia między Zarządem Głównym Towarzystwa Kółek Rolniczych i Krajowym Związkiem OSP;
- b. Podstawę prawną ich tworzenia stanowiła uchwała Krajowego Zjazdu TKR z 1903 r. Inicjatorami i twórcami tej idei byli: dr Alfred Zgórski z KZOSP i dr Bronisław Dulęba z ZG TKR;
- c. Status i organizacja ochotniczych straży kółek rolniczych:
 - organizowane, utrzymywane i zarządzane były przez kółka rolnicze,
 - działalność ich opierano na statucie i regulaminie przyjętym przez KZOSP,
 - tworzone korpusy z 2 oddziałami (ratunkowym i wodnym), na czele których stali: naczelnik, jego zastępca i komendanci oddziałów,
 - członkowie nie byli umundurowani i nosili tylko opaski z inicjałami „KR” (Kółka Rolnicze),
- d. Stan organizacyjny straży ochotniczych przy KR przedstawia poniższa tabela.

Tabela 3. Ochotnicze straże przy kółkach rolniczych (1903-1913)

Rok	1903	1904	1905	1906	1908	1910	1912	1913
Liczba Straży	27	65	129	189	239	373	483	532

Źródło: Gurnicz A., *Kółka rolnicze w Galicji*, Warszawa 1967, s. 349 i dalsze. W 1912 r. liczba członków straży przy KR wynosiła 8000.

6. Pogotowia pożarnicze na wsi i straże pomocnicze w miastach.

- a. Straże te nie należały do żadnego zrzeszenia i nie posiadały żadnego statutu ani regulaminu.
- b. Były słabo wyszkolone i skromnie wyposażone w sprzęt.
- c. Działały wyłącznie podczas akcji ratunkowych.
- d. W 1905 r. na wsi działało 751 organizacji, w których było 27394 członków.
- e. W 1905 i straże pomocnicze w miastach liczyły 51 organizacji zrzeszających 2745 członków.

7. „SICZ” - ochotnicza straż pożarna ludności ukraińskiej.

- a. Działały samodzielnie bez związku z innymi podobnymi organizacjami i tylko niektóre miały własny statut.
- b. Nie prowadziły szerszej działalności przeciwpożarowej (prewencji, szkolenia, ćwiczeń).
- c. Wiele organizacji, za uprawianie polityki nacjonalistycznej i społecznie radykalnej, zostało przez władze państwowe rozwiązane.
- d. W 1905 r. działały 42 organizacje zrzeszające 2745 członków.

8. „SOKIL” - ochotnicze straże pożarne ludności ukraińskiej organizowane przez Lwowskie Towarzystwo Gimnastyczne.

- a. Współdziałały ze strażami Krajowego Związku OSP i korzystały z ich pomocy szkoleniowej, instruktażowej i organizacyjnej.
- b. Organizacje te nie zajmowały się polityką, stąd konflikty z organizacjami polskimi były rzadkością.
- c. W 1905 r. było 39 organizacji z liczbą 1540 członków.

9. Zawodowe straże pożarne.
- W 1899 r. było 66 straży zrzeszających 911 członków.
 - W 1905 r. miejskie straże zawodowe liczyły 33 organizacje i 478 członków.
10. Straże przemysłowe, kolejowe, dworskie i szkolne.
W 1905 r. łącznie działały 44 korpusty z liczbą 2385 członków
11. Ogólna liczba straży różnych typów i ich stan organizacyjny.

Tabela 4. Stan organizacyjny straży pożarnych pod koniec 1905 r.

Rodzaj straży	Korpusty	Członkowie
Straże zawodowe w miastach	33	478
Ochotnicze straże pożarne w miastach, które przyjęły na siebie obowiązki straży gminnej	193	5045
Ochotnicze straże pożarne w miastach, które nie przyjęły obowiązków straży gminnej	27	663
Wiejskie ochotnicze straże pożarne	178	126
Straże pożarne przy kółkach rolniczych	108	2696
Straże pożarne w gminach wiejskich działających bez statutów	751	27394
Pomocnicze straże pożarne zorganizowane z mieszkańców miast i miasteczek	51	6843
Straże przemysłowe, kolejowe, dworskie, szkolne	44	2385
Straże Lwowskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”	39	1540
Straże pożarne „Sicz”	42	2745
Razem	1466	53915

Zródło: J. R. Szaflik, *Dzieje...*, s. 70

ROZDZIAŁ IV TECHNICZNE WYPOSAŻENIE OCHOTNICZYCH STRAŻY POŻARNYCH I ŹRÓDŁA ICH FINANSOWANIA

Wykaz sporządzony na podstawie danych za rok 1902.

- Budynki i budowle:
 - strażnice, 149
 - magazyny narzędzi pożarniczych, 192
 - wieże obserwacyjne, 30
 - wspinalnie, 74
2. Podstawowy sprzęt przeciwpożarowy:
 - sikawki konne czterokołowe, ssąco-tłoczące, 333
 - sikawki dwukołowe ssąco-tłoczące, 160
 - dwukołowe i czterokołowe bez węża ssawnego, 127
 - sikawki przenośne i ręczne, 453
 - beczkowsy dwu i czterokołowe, 889
 - wężę w m., 26998
 - wozy rekwizytowe osobowe 4-kołowe 43
3. Inny drobny sprzęt:
 - wiaderka do wody, 3732
 - drabiny różne (mechaniczne - 26, wysuwane 54), 1955
 - linki ratunkowe, 1068
 - wory ratunkowe, 24

- przyrządy oddechowe,	39
- apteczki,	25

Z powodu braku środków finansowych wyposażenie w sprzęt, zwłaszcza generacji najnowszej, było bardzo skromne, wręcz niewystarczające

4. Podstawowe źródła finansowania straży ochotniczych:

Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń od Ognia. - Wpłaty dokonywały:

- Wydział Krajowy,
- władze gmin miejskich i wiejskich,
- Towarzystwo Kółek Rolniczych,
- organizacje strażackie z dochodów własnych.

ROZDZIAŁ V

CZOŁOWI DZIAŁACZE KZ OSP ORAZ PATRONI I SYMBOLE OCHOTNICZYCH STRAŻY W GALICJI

1. Adam książę Sapieha (1828-1903), właściciel majątku ziemskiego, polityk i poseł do Sejmu Krajowego, prezes Towarzystwa Gospodarczego. Pomagał ruchowi strażackiemu, zdobywając dla niego poparcie władz i stowarzyszeń oraz środki finansowe na sprzęt, umundurowanie, symbole, szkolenie i wydawnictwa. Mniejsze zasługi wniósł w zakresie organizacyjnym.
2. Dr Alfred Zgórski, dyrektor Banku Krajowego. W latach 1887-1904 zastępca naczelnika KZ OSP, a w latach 1904-1917 naczelnik KZ. Szczególne zasługi położył w zakresie:
 - tworzenia prawno-organizacyjnych podstaw ruchu strażackiego,
 - organizowania nowych jednostek OSP,
 - organizowania szkolenia bojowego i obywatelskiego,
 - zaopatrzenia straży w sprzęt, umundurowanie, itp.,
 - organizowania kursów, wystaw sprzętu i zjazdów krajowych,
 - tworzenia straży obowiązkowych (1897) i przy kółkach rolniczych (1903).
3. Henryk Rewakowicz (1837-1907), polityk, publicysta, redaktor naczelny „Kuriera Lwowskiego”. Jeden z założycieli Stronnictwa Ludowego (1895) i jego wiceprezes. 1901-1907 prezes SL, a następnie Polskiego Stronnictwa Ludowego. Założyciel KZ OSP (sekretarz) i członek Rady Zawiadawczej. Budował podstawy organizacyjne i materialne Związku.
4. Lekarz, dr Ludwik Ćwiklicer, założyciel licznych ochotniczych straży w mieście i na wsi. Od 1887 członek RZ, a od 1904 zastępca naczelnika KZ OSP. Przewodniczący komitetu redakcyjnego „Przewodnika Pożarniczego”. Położył duże zasługi w zakresie unifikacji i modernizacji sprzętu przeciwpożarowego oraz zaopatrzenia straży. Włożył dużo inwencji i pracy w przygotowanie i wprowadzenie w życie ustawy o policji ogniowej w gminach miejskich i wiejskich.
5. Aleksander Piotrowski, w latach 1886-1892 kierownik biura KZ OSP, członek RZ. Inicjator wydania w 1887 r. „Przewodnika Pożarniczego” i jego redaktor naczelny do 1895 r. (do chwili śmierci). A. Piotrowski zapoczątkował polską literaturę pożarniczą, ogłaszając wiele rozpraw i artykułów z dziedziny pożarnictwa. W 1890 r. wydał *„Podręcznik dla Ochotniczych Straży Pożarnych”*.

6. Antoni Szczerbowski (zm. 1911) w latach 1895-1911 kierownik biura KZ OSP i redaktor „Przewodnika Pożarniczego”, a od 1903 również „Obrony Pożarnej”. Był inicjatorem i organizatorem kursów strażackich, które ukończyły tysiące instruktorów z Galicji i Królestwa. Skonstruował uniwersalną drabinę pożarniczą, tzw. drabinę Szczerbowskiego. Współtwórca *Biblioteki Strażackiej*.
7. Dr Karol Kowalski, lekarz, członek RZ OSP. Zajmował się problematyką sanitarną i organizował oddziały samarytańskie. Na tematy te pisał dużo artykułów do „Przewodnika Pożarniczego”. Opracował też podręcznik dla oddziałów sanitarnych.
9. Umundurowanie i symbole Ochotniczych Straży Pożarnych.
 - a. Umundurowanie ambicją każdej straży.
 - Mundur (swoisty symbol) spełniał istotną rolę społeczno-kulturową:
 - wyróżniał, integrował, dyscyplinował, zobowiązywał do odpowiednich zachowań i postaw moralno-etycznych.
 - Mundur w okresie zaborów wdrażał do dyscypliny wojskowej i rozbudzał tym samym poczucie siły i ducha patriotycznego Polaków.
 - Rada Żawiadowcza KZ OSP ustaliła następujące elementy umundurowania i uzbrojenia:
 - umundurowanie: czapka z umieszczonym srebrnym sokołem w locie, bluza, krawat, spodnie, buty, płaszcz i opaska służbowa;
 - uzbrojenie: hełm, pas, zatrzaśnik, toporek, linka, świstawka, trąbka.
 - b. Sztandary strażackie to:
 - świadectwa poświęcenia dla bliźnich, bohaterstwa, honoru i przywiązania do tradycji ojczystej;
 - wyraz szacunku społeczeństwa dla czynów i dzieła strażaków;
 - wyraz więzi członków z organizacją, jej ideałami i celami.
 - c. Fundatorami sztandarów byli: ofiarodawcy indywidualni, towarzystwa i lokalne społeczności.
 - d. Godła i symbole stosowane na sztandarach:
 - zgodne z wolą zaborców;
 - wizerunki: Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Floriana, „Orła Białego” oraz wizerunki herbów miast;
 - symbole straży: topory, hełmy drabiny itp.;
 - napisy: „Bogu i bliźniemu”, „Bogu na chwałę, bliźniemu ku pomocy”, „Jeden za wszystkich wszyscy za jednego”.
 - e. Sztandary poświęcano i uroczystie nadawano jednostkom;
 - f. Na wszystkich uroczystościach narodowych, kościelnych i lokalnych straże występowały ze sztandarami. Prof. J. R. Szaflik napisał: *„W okresie zaborów straż pożarna występując w umundurowaniu, uzbrojeniu i z własnym sztandarem, szerzyła ducha narodowego w społeczeństwie rozbudzała dumę z organizacji”*.

9. Patroni Ochotniczych Straży Pożarnych.

- a. św. Florian, oficer wojsk rzymskich zamordowany 4 maja 304 roku za wyznawanie wiary chrześcijańskiej.
 - Kult upowszechnił się w VIIA/111 w.:
 - początkowo patron wody, deszczu i urodzaju;
 - 1184 r. - relikwie świętego w Krakowie;
 - od XV w. patron chroniący od ognia;
 - w Polsce kult upowszechnił się w XV w.;
 - kult św. Floriana pozwalał obalać i zwalczać zabobony i przesady ludu traktujące pożar jako „*dopust Boży*”;

- wizerunek św. umieszczano na sztandarach, medalach, odznaczeniach, ryngrafach, nad drzwiami domów, a figurki w kościołach i przydrożnych kapliczkach;
 - OSP przyjmowały go za swego patrona i oddawały mu cześć 4 maja (z czasem dzień święta strażackiego).
- b. Kult św. Agaty i św. Wawrzyńca był znacznie mniej rozpowszechniony. Obrazy tych świętych miały chronić od piorunów i pożarów. Głoszono następujące sentencje:
- „*Sól św. Agaty strzeże od ognia chaty*”,
 - „*Chleb św. Agaty strzeże od ognia chaty*”.

ROZDZIAŁ VI DZIAŁALNOŚĆ OŚWIATOWO-KULTURALNA OSP NA TERENIE GALICJI

Galicja w odróżnieniu od innych zaborów, posiadała duże swobody w zakresie prowadzenia polskiej działalności społecznej, oświatowo-kulturalnej, a nawet narodowej, o ile wszystko to nie godziło w monarchię.

1. Działalność szkoleniowa.

- a. Uruchomiono centralne kursy dla instruktorów z zakresu wiedzy teoretycznej i z praktyki.
- b. Kursy dla strażaków funkcyjnych organizowane były przez zarządy związków okręgowych i wspomagane przez KZ OSP.
- c. Na szczeblu związku okręgowego organizowano kursy dla sekretarzy gminnych, aby pozyskać ich dla pożarnictwa i ułatwić współpracę straży z władzami gminy.
- d. Na kursach realizowano następującą problematykę:
 - organizacja i struktura straży pożarnych;
 - obowiązujące ustawy, statuty i regulaminy;
 - narzędzia pożarnicze i uzbrojenie strażaka;
 - technika walki z pożarami i organizacja służb ratowniczych;
 - prewencja przeciwpożarowa.
- e. Treść szkolenia praktycznego:
 - ćwiczenia z drabinami, linką, worem,
 - udzielanie pierwszej pomocy sanitarnej,
 - ćwiczenia z sikawkami,
 - musztra,
 - gaszenie pożaru przez oddziały z udziałem mieszkańców.

2. Prasa i broszury pożarnicze na terenie Galicji.

- a. 1 maja 1887 r., we Lwowie, ukazało się pierwsze pismo pożarnicze w języku polskim - „Przewodnik Pożarniczy”- organ Krajowego Związku OSP (miesięcznik).
Redaktorzy: 1887-1895 - Aleksander Piotrowski, 1895-1912 - Antoni Szczerbowski, 1912-1922- Bolesław Wójcikiewicz.
- b. Od lipca 1903 r. do lipca 1914 r. ukazywało się pismo „Obrona Pożarna”, jako dodatek do „Przewodnika Kółek Rolniczych”. Od 1911 r. redaktorem był A. Szczerbowski.
- c. Tematyka pism:
 - informowano o działalności KZ OSP, Rady Zawiadowniczej, związków okręgowych i straży;
 - informowano o ustawach, statutach, regulaminach i współdziałaniu straży z władzami;
 - informowano o pożarach i przyczynach ich powstawania oraz organizacji ochrony przeciwpożarowej;

- pisano o sprzęcie i wyposażeniu osobistym strażaków;
- pisano o rozwoju organizacyjnym straży, o zjazdach, zebraniach, itp.;
- omawiano przepisy budowlane i prezentowano racjonalne, ogniotrwałe budownictwo;
- zamieszczano wiadomości z życia straży oraz ich działalności kulturalno-oświatowej i społecznej.

3. Biblioteka Strażacka - seryjne wydawnictwo broszurek strażackich w okresie od końca XIX w. do 1914 r.

- a. Publikacje obejmowały omówienie: przyczyn pożarów i sposobów ich zwalczania, zadań OSP w środowisku, działalności społeczno-kulturalnej, obowiązków społeczeństwa w zakresie prewencji przeciwpożarowej.
- b. Publikowano sztuki strażackie dla zespołów amatorskich, opowiadania z dziejów ojczystych, nowele, fragmenty literatury.
- c. Do 1914 r. wydano 80 broszurek.
- d. W 1897 r. ukazał się pierwszy „Kalendarz Strażacki”.

4. Ciekawsze opracowania dotyczące pożarnictwa:

- a. A. Piotrowski, *"Regulamin musztry porządkowej dla Ochotniczych Straży Pożarnych"* (1888 r).
- b. A. Piotrowski, R. Gwiklicer, A Zgórski, *"Podręcznik dla Ochotniczych Straży Pożarnych"* (1890 r).
- c. K. Kowalski, *"Podręcznik dla oddziałów sanitarnych Ochotniczych Straży Pożarnych"* (1896 r).
- d. W. Eminowicz, *"Policja ogniowa u nas i za granicą"* (1878 r.,).
- e. B. Wójcikiewicz, *"Poradnik strażacki"* (1918 r.).

5. Różne formy działalności kulturalno-artystycznej.

- a. Organizowano uroczystości o charakterze narodowym dla całego lokalnego społeczeństwa z okazji: uchwalenia Konstytucji 3 Maja, pięćsetnej Rocznicy Zwycięstwa pod Grunwaldem (1410-1910), 50-tej rocznicy powstania styczniowego, 100-nej rocznicy bitwy raławickiej, itp.
- b. Straż uczestniczyła w uroczystościach kościelnych (Bożego Narodzenia, Wielkanocy, Bożego Ciała).
- c. Organizacje strażackie prowadziły: orkiestry, chóry i zespoły muzyczno -wokalne.
- d. Urządzano liczne zabawy, spotkania towarzyskie, festyny, itp.
- e. Liczne Ochotnicze Straże Pożarne prowadziły amatorskie teatry, wystawiające sztuki sceniczne o treściach: narodowo-patriotycznych, obyczajowych, moralno -religijnych.
- f. Działalność organizacji strażackich w środowisku lokalnym znacząco wpływała na wzrost świadomości społecznej, lepsze wzajemne zrozumienie, integrację społeczności, podnoszenie kultury ogólnej, sanitarnej i pożarniczej.

ROZDZIAŁ VII

UDZIAŁ STRAŻAKÓW W DZIAŁALNOŚCI NIEPODLEGŁOŚCIOWEJ

1. Prasa pożarnicza - istotny czynnik wzmacniający patriotyczną postawę szeregow strażackich.

- a. Na łamach „Przewodnika Pożarniczego” zamieszczano artykuły związane z historią i tradycją poszczególnych regionów.
- b. W „Przewodniku Pożarniczym” i „Obronie Pożarnej” - dodatku do „Przewodnika Kółek Rolniczych” - zamieszczano wiele artykułów na tematy wychowania obywatelskiego i patriotycznego.

- c. Pisząc o zadaniach straży pożarnych bardzo często omawiano je w kontekście obrony i ochrony narodowego dorobku.
- d. W trudnym okresie przygotowań do wojny i wojny, w ważnym momencie dziejowym dla Polaków, pismo wykazało się patriotyczną postawą, wzywając do obrony ojczyzny i zachęcając strażaków do wstępowania do wojska.

2. Strażacy w organizacjach paramilitarnych.

Liczni strażacy wstępowali do: Związku Strzeleckiego, Drużyn Strzeleckich, Drużyn Bartoszewych i Drużyn Podhalańskich.

3. Strażacy w Legionach.

- a. 5 VIII 1914 r. Krajowy Związek OSP w ogłoszonym apelu wezwał wszystkich swoich członków do wstępowania w szeregi Legionów.
- b. W kilka dni później, z miasta Lwowa, do Legionów wyruszyła grupa 880 strażaków.
- c. Z innych miast napływały mniejsze grupy i pojedyncze osoby.

4. Samarytańskie Kolumny dla transportu rannych:

- a. organizowane od 1915 r. przez Krajowy Związek celem niesienia pomocy licznym rannym żołnierzom i cywilom;
- b. członkami i organizatorami kolumn w terenie były związki okręgowe i poszczególne większe organizacje;
- c. pierwsza kolumna, licząca ponad 100 osób, powstała przy straży lwowskiej. Następne powstały w: Stanisławowie, Nowym Sączu, Kołomyi, Stryju, Wiśniczu, Lipnicy Górnej.

5. Korpusy Strażackie Żeńskie.

- a. W 1916 r., kiedy w strażach ochotniczych zabrakło sił męskich, Krajowy Związek powołał „*Korpusy Strażackie Żeńskie*”.
- b. Szczególnie wyróżnił się „*Korpus Żeński*” z Gdowa, złożony z 24 dobrze uzbrojonych kobiet.

6. Komitet Opieki dla Żołnierzy Polskich.

- a. Założony w 1916 r. w Galicji z inicjatywy Bolesława Wójcikiewicza, działacza Krajowego Związku i autora *Poradnika Strażackiego*.
- b. Na czele Komitetu stał prezes Krajowego Związku - Józef Neumann.

DZIAŁ IV
POŻARNICTWO I STRAŻE OGNIOWE
NA ZIEMIACH POLSKICH ZABORU PRUSKIEGO

ROZDZIAŁ I
PODSTAWY PRAWNO-ORGANIZACYJNE DZIAŁALNOŚCI STRAŻY NA ZIEMIACH
POLSKICH ZABORU PRUSKIEGO

1. Zmiany granic i przynależności państwowej ziem zajętych przez Prusy w trzech rozbiorach (1772, 1793, 1795).

- a. Ziemie należące do Królestwa Pruskiego w latach 1772 - 1807:
 - Pomorze Gdańskie, Warmia, większość Mazowsza, Kujawy i Wielkopolska;
 - większe miasta: Gdańsk, Starogard Gdański, Tczew, Malbork, Grudziądz, Bydgoszcz, Toruń, Włocławek, Poznań, Płock, Warszawa, Białystok, Suwałki.
- b. Ziemie należące w latach 1807- 1815 do Księstwa Warszawskiego:
 - większość ziem jak wyżej bez Pomorza z Gdańskiem, Warmii i Obwodu Białostockiego;
 - w 1809 r. do Księstwa Warszawskiego przyłączono ziemie trzeciego zaboru austriackiego z Krakowem, Lublinem, Sandomierzem, tzw. „Galicję Zachodnią”.
- c. Ziemie należące do Prus w latach 1815 - 1918:
 - Pomorze Gdańskie i Warmia,
 - zachodnia część Księstwa Warszawskiego bez kaliskiego, konińskiego i Kujaw z Włocławkiem i Aleksandrowem.

2. Sytuacja pożarnicza na ziemiach polskich zabranych przez Prusy.

- a. Miasta i wsie przechodziły przez okres licznych pożarów.
- b. Przyczyny pożarów istniejące od dawna, tzw. ciągłe:
 - w miastach i wioskach dominowało budownictwo drewniane z dachami krytymi słomą, trzcina i gontem (szkudłami);
 - w budynkach, zwłaszcza miasteczek i wsi wadliwie wykonane były paleniska i kominy;
 - niemal powszechna była obojętność ludzi wobec zagrożenia pożarowego:
 - w domach i obejściach panował bałagan i nieporządek,
 - nieostrożnie obchodzono się z ogniem w miejscach dużego zagrożenia, np.: w stolarniach, olejarniach, gorzelniach, wytwórniach świec itp. /nieostrożne podgrzewanie tłuszczu w Starogardzie Gdańskim spowodowało pożar, który w 1792 zniszczył całe miasto/
 - częste były przypadki nieumyślnego zaproszenia ognia;
 - brakowało zorganizowanego systemu walki z pożarami, zwłaszcza w małych miasteczkach i na wsiach;
 - nieskuteczny był system ratowniczo - gaśniczy, oparty na powszechnym udziale całej społeczności (pospolitym ruszeniu);
 - niedostateczna była ilość sprzętu przeciwpożarowego, a często brakowało wody.
- c. Przyczyny pożarów, które zaistniały po zajęciu ziem przez Prusy:
 - dezorganizacja życia i bierność społeczeństwa w następstwie rozbiorów,
 - dezorganizacja polskiego życia cechowego spowodowała rozprzężenie m.in. korporacyjnego systemu walki z pożarami,
 - władze pruskie stosunkowo późno przystąpiły do organizowania ochrony przeciwpożarowej,
 - prowadzona wojna Prus z Francją (1806 -1807) spowodowała liczne pożary i dezorganizowała obronę przeciwpożarową;

- liczne były pożary m.in. w miastach: Brodnicy, Bydgoszczy, Chełmży, Ostrowiu Wielkopolskim, Starogardzie Gdańskim, Poznaniu i w kompleksach leśnych nad Notecią. 15 IV 1803 r. w wielkim pożarze w Poznaniu spłonęło 276 domów, a 7 200 ludzi zostało bez dachu nad głową.

3. Ogólnopruskie przepisy przeciwpożarowe wprowadzone na ziemiach polskich zajętych przez Prusy.

- Pierwszymi przepisami przeciwpożarowymi, wprowadzonymi przez Prusy na ziemiach polskich, były przepisy o „*policji ogniowej*” - *Landesfeuerordnung* z 1720 r. (policja, to wykonawcze organy bezpieczeństwa m. in. ogniowego w: gminach, powiatach, regencjach i prowincjach). Podobne przepisy wprowadzono w: Austrii w 1782 r., Francji - 1790, Anglii - 1861, Rosji - 1877 i 1881 r. Przepisy *Landesfeuerordnung* określały zadania:
 - ratowniczo - gaśnicze dla władz gmin komunalnych i wiejskich oraz społeczeństwa,
 - policji do regulowania organizacji i taktyki walki z pożarami.
- Innym ważnym przepisem, wydanym 27 VI 1775 r., był edykt króla Fryderyka II nakazujący podjęcie ochrony lasów i walki z masowymi pożarami w „*Prowincji Naszej Prus Zachodnich (...) osobliwie zaś w dystryktach nad Notecią*”.
- W 1795 r., na ziemiach polskich zajętych przez Prusy, wprowadzono „*Ogólnopruskie Prawo Krajowe*”, zawarte w ustawie z 1794 r.
 - Określało ono zadania samorządów i policji bezpieczeństwa w zakresie pożarnictwa.
 - Upoważniało władze gmin do ustanawiania na swoim terenie tzw. porządków ogniowych.
 - Zobowiązywało gminy komunalne do posiadania odpowiedniego sprzętu przeciwpożarowego.
 - Zobowiązywało ludność do respektowania prawa zwyczajowego, związanego z walką z pożarami.
- Dwa edykty króla pruskiego o instytucjach ubezpieczeniowych miały zmniejszyć skutki strat ponoszonych przez ludność.
 - Dekretem z 21 IV 1803 r. powołano ubezpieczeniowe Towarzystwo Ogniowe Miast dla Prowincji Prus Południowych.
 - Dekretem z 1 VI 1804 r. powołano ubezpieczeniowe Towarzystwo Ogniowe dla Wsi.
 - W edyktach zawarto dwie istotne zasady:
 - każdy właściciel budynków zobowiązany był do ich ubezpieczenia, (obowiązywał tzw. przymus ubezpieczeniowy),
 - do ubezpieczenia budynków uprawnione były jedynie w/w towarzystwa, które odmówić mogły ubezpieczenia jedynie na warunkach przewidzianych w ustawie (przywilej zniesiono 1 I 1864 r.).
- 5 I 1836 r. utworzono Krajowe Ubezpieczenie Ogniowe, które działalność podjęło 1 I 1837 r.
 - Powstało z połączenia dwóch wyżej wymienionych,
 - Udzielało dużej pomocy rolnikom oraz strażom przy zakupie sprzętu i wyposażenia osobistego strażaków.
- Na Górnym Śląsku działały m. in. następujące, towarzystwa ubezpieczeniowe: Wiktorja, Union, Winterthur.
 - Z ich pomocy skorzystało wielu poszkodowanych, a ochotnicze straże ogniowe uzyskały pomoc finansową przy zakupie sprzętu, budowie remiz, itp.
- 11 III 1850 r. wydano ustawę dla gmin liczących powyżej 10 tys. mieszkańców, regulującą niektóre przepisy pożarnicze:

- określono zakres kompetencji zarządów policyjnych w dziedzinie prowadzenia akcji ratowniczo-gaśniczych;
 - określono prawa i obowiązki gmin w zakresie:
 - zaopatrywania straży w sprzęt,
 - tworzenia organizacji strażackich,
 - przeprowadzania szkoleń i ćwiczeń,
 - współdziałania ze strażami w sprawie tworzenia i zatwierdzania ich statutów i regulaminów.
- h. 30 V 1853 r. pruskie władze wydały ordynację, która stworzyła podstawy prawne do:
- wydawania przez miasto własnych statutów dla straży,
 - organizowania straży przymusowych,
 - organizowania i egzekwowania od obywateli przymusowego
 - uczestnictwa w akcjach ratowniczych,
- i. 3 VII 1891 r. wydano ustawę nadającą gminom wiejskim prawo regulowania spraw pożarniczych statutom własnym, wzorowanym na „porządkach ogniowych miast”.
- Ustawą powyższą prawnie nie uregulowano:
 - obowiązków obywateli w zakresie pożarnictwa,
 - obowiązków pożarniczych gmin,
 - kompetencji organów policji bezpieczeństwa do spraw pożarniczych.
- j. W ustawie z dnia 14 lipca 1893 r. stworzono podstawy prawne dla:
- organizowania straży obowiązkowych lub ochotniczych w miejscowościach, w których straży nie było,
 - nakładania na obywateli tzw. daniny komunalnej (świadczeń ręcznych i zaprzęgowych),
- k. Ustawa władz „Landu Pruskiego”, z 21 XII 1904 r. wydana została celem uregulowania podstawowych przepisów pożarniczych (wcześniejsze przepisy, zwłaszcza o policji, sąd - *Kammergericht* - w Berlinie uznał za bezprawne). Ustawa stworzyła podstawy prawne do:
- opracowywania i zatwierdzania przez władze gminy i straże - statutów
 - i regulaminów;
 - prowadzenia w gminach straży zawodowych i obowiązkowych oraz inspirowania, wspierania i tworzeniach straży ochotniczych, fabrycznych i folwarcznych;
 - koordynowania i operacyjnego kierowania przez policję działalnością wszystkich rodzajów straży;
 - egzekwowania przez policję od instytucji, organizacji i obywateli obowiązków wynikających ze statutów, porządków ogniowych i innych przepisów;
 - wprowadzenia odszkodowań dla wszystkich, którzy z obowiązku brali udział w akcjach ratowniczo-gaśniczych i ponieśli uszczerbek na zdrowiu lub straty materialne.
- l. Wszelkie przepisy dotyczące pożarnictwa formułowane były na podstawie „*Ogólnego Prawa Ziemskiego*”. Dr Reddemann, jeden z działaczy badających podstawy prawne pruskiego systemu pożarnictwa, napisał: „*Podstawę prawną stanowi zawsze «Ogólne Prawo Ziemskie» (das Allgemeine Landrecht), według którego do obowiązków policji należy utrzymywanie bezpieczeństwa publicznego i zwalczanie niebezpieczeństw zagrażających ogółowi.*”
4. Lokalne przepisy prawne wydane w Prowincji Poznańskiej złożonej z dwóch regencji (poznańskiej i bydgoskiej).
- a. W marcu 1794 r. władze policyjne Regencji Poznań wydały przepis: „*O pożarach leśnych i zapobieganiu tymże*”.
- Przepis nakazywał zapobieganie i zwalczanie pożarów, wskazując jednocześnie na metody i sposoby prowadzenia akcji,
- b. 7 XII 1816 r. zarząd Policji regencji poznańskiej wydał zarządzenie regulujące zasady stawiania pieców piekarskich w wioskach.

- c. w 1816 r. zarząd policji budowniczej wydał przepisy dotyczące bezpiecznego budownictwa w miastach i wioskach. Zawierały one postanowienia:
 - nakazano racjonalną zabudowę miast;
 - nakazano, zwłaszcza w miastach, stosowanie w budownictwie materiałów ognioodpornych;
 - zakazano krycia dachów: słomą, trzcina, gontem (szkudłami),.
 - d. W grudniu 1817 r. ukazał się przepis policyjny: „*Jak sobie władze policyjne w dochodzeniu przyczyn pożarów ogniowych postępować powinny*”.
 - Ustalono w nim obowiązek bezwzględnego dochodzenia przyczyn pożarów i wyciągania wniosków wobec winnych.
 - e. W 5 lat później, 6 VII 1822 r., wydano przepis: „*Względem zapobieżenia pożarom ogniowym i baczności na podpalaczy*”.
 - f. 19 III 1821 r. Królewska Regencja w Poznaniu wydała: *Regulamin Ogniowy dla Departamentu Poznańskiego*, zawierający m.in. następujące przepisy:
 - obowiązki właścicieli i pracowników fabryk i gospodarstw folwarcznych w zakresie bezpiecznego obchodzenia się z ogniem i materiałami łatwopalnymi;
 - obowiązki gmin komunalnych i wiejskich w zakresie przygotowania sprzętu przeciwpożarowego;
 - obowiązki władz gminnych i ludności w zakresie zachowania się w czasie pożaru.
 - g. 19 III 1844 r. ukazał się przepis władz Regencji Poznań: „*Względem zapobiegania niebezpieczeństwom powstawania ognia przez pozostawianie dzieci w mieszkaniach bez dozoru*”.
 - h. 15 VI 1882 r. ukazało się rozporządzenie policyjne opierające się na wydanych ustawach i dotyczące pożarnictwa i ratownictwa na wsi w prowincji poznańskiej. Mocą rozporządzenia wprowadzono:
 - urząd komisarza pożarniczego,
 - podział powiatów na okręgi pożarnicze,
 - przymus przynależności do straży pożarnej mężczyzn od 17 do 60 roku życia,
 - podział większych gmin (powyżej 500 mieszkańców) na 2 oddziały ogólne i 3 oddziały specjalne: sikawkowy, wodny i ratunkowy,
 - obowiązek dostawy koni do sikawek i kuf z wodą.
 - i. Na podstawie ustawy władz „*Landu Pruskiego*” z 21 XII 1904 r., zawierającej upoważnienie władz policyjnych do wydawania rozporządzeń policyjnych o obowiązkach niesienia pomocy podczas pożarów, wydane rozstało 7 II 1904 r. „*Rozporządzenie policyjne o pożarnictwie*” w Prowincji Poznańskiej.
5. Rozporządzenia pożarnicze wydane przez władze Prowincji Górnego Śląska.
- a. Zarządzeniami władz prowincji z 13 XII 1872 i 19 III 1881 r. ustanowiono dla każdego powiatu stanowisko ogniomistrza powiatowego (*Kreisbrandmaister*), odpowiedzialnego za sprawne funkcjonowanie oddziałów straży pożarnych.
 - b. Naczelnny prezes Prowincji Śląskiej wydał, w dniu 26 marca 1887 r. w oparciu o ustawy z 2 III 1850 r. i 30 VII 1883 r., rozporządzenie policyjne regulujące organizację ochrony przeciwpożarowej w gminach wiejskich. Rozporządzenie zobowiązało:
 - właścicieli gospodarstw przemysłowych do posiadania podstawowego sprzętu pożarniczego (drabiny, wiadra, bosaka),
 - gminy wiejskie do zakupu i posiadania sprzętu przeciwpożarowego nieodzownego przy gaszeniu pożarów.
 - c. Na mocy ordynacji gminnej z 3 VII 1891 r. gminom wiejskim nadano przywilej wydawania statutów lokalnych o organizacji pożarnictwa i ratownictwa.
 - Nie rozwiązywało to wielu podstawowych problemów organizacyjnych pożarnictwa.

- d. Dopiero ustawa z 21 XII 1904 r. stworzyła podstawy do uregulowania organizacji ochrony przeciwpożarowej miejscowymi statutami.
 - e. Na podstawie w/w ustawy prezydent Prowincji Śląskiej wydał 4 IX 1906 r. rozporządzenie regulujące:
 - zasady przynależności do oddziałów straży pożarnych (ochotniczych, przymusowych, zawodowych, zakładowych),
 - wyposażenie straży (rodzaj, liczbę i jakość sprzętu),
 - udział miejscowej ludności w akcjach ratowniczych,
 - organizację systemu szkoleń,
 - zasady przynależności członków do oddziałów straży przymusowych.
 - Zarządzenie powyższe nie odnosiło się do gmin, w których ochronę przeciwpożarową uregulowano miejscowymi statutami.
 - W miejscowościach, w których funkcjonowały straże ochotnicze, zawodowe i przemysłowe rezygnowano z ustawowego obowiązku udzielania pomocy w prowadzonych akcjach ratowniczych.
 - f. 1 II 1907 r. prezydent policji Regencji Opolskiej wydał przepisy wykonawcze w sprawie uchwalania i zatwierdzania statutów i regulaminów dla straży.
6. Regulacja organizacji pożarnictwa w miastach zaboru pruskiego w I połowie XIX wieku.
- a. Władze miast były uprawnione do samodzielnego stanowienia zasad organizacji pożarnictwa w „*Porządkach ogniowych*” (*Feuer Ordnung*).
 - b. „*Porządki ogniowe*” zawierały zadania dla rad miejskich, burmistrzów, organizacji cechowych, organizacji pożarniczych (*Feuerwachen*) i obywateli.
 - c. Policja wydawała szczegółowe (organizacyjne) przepisy, którymi uregulowano:
 - przydzielanie konkretnych zadań wszystkim czynnikom ochrony przeciwpożarowej, np.: obsłudze sikawek, dostawcy wody, sprzętu i ochronie budynków zagrożonych pożarem.
 - d. Znormalizowane i nowe porządki ogniowe niektórych miast:
 - *Feuer - Ordnung fur die Stadt Nackel 1820 (Nakło)*,
 - *Feuer- Ordnung fur die Stadt Dirschau 1822 (Tczew)*,
 - *Feuer - Ordnung fur die Stadt Thorun 1834 (Toruń)*,
 - *Feuer- Ordnung fur die Stadt Schwetz 1835 (Świecie)*,
 - *Feuer - Ordnung fur die Stadt Danzig 1846 (Gdańsk)*.

ROZDZIAŁ II

POWSTANIE I ROZWÓJ STRAŻY OGNIOWYCH OPŁACANYCH PRZEZ WŁADZE MIASTA (ZAWODOWYCH), OBOWIĄZKOWYCH I FABRYCZNYCH

1. Straż (warta) ogniowa (*Feuerwachen*).
 - a. Organizowane nielicznie już na przełomie XVIII i XIX w. przez władze miejskie.
 - b. Składała się z 2 do 6 ludzi, opłacanych i zaopatrywanych w sprzęt przez władze gmin komunalnych.
 - c. Strażacy, po przeszkoleniu, czuwali nad bezpieczeństwem, przeprowadzali alarmy i inicjowali akcję pożarniczą.
 - d. Opiekowali się sprzętem i dostarczali go na miejsce pożaru.
 - e. W prowadzonej akcji ratowniczo-gaśniczej opierali się na udziale społeczeństwa zobowiązanego do walki z pożarem.

2. Straże obowiązkowe (przymusowe).
 - a. Organizowane na podstawie:
 - „*Powszechnego Prawa Ziemińskiego*” (*das Allgemeine Landrecht*),
 - szczegółowych przepisów władz gminnych i zarządów policji.

- b. W pierwszych latach XIX w. straże obowiązkowe organizowane były tylko na czas akcji ratowniczo-gaśniczej:
 - nie prowadzono systematycznego szkolenia i ćwiczeń bojowych,
 - w czasie akcji wykorzystywano społeczeństwo biorące udział w ratownictwie z obowiązku.
- c. Od połowy XIX w. tej formie straży nadano statut organizacyjny (*Ortsstatut*):
 - za ich zorganizowanie, utrzymanie grupy kierowniczej (fachowców) oraz wyposażenie w sprzęt odpowiedzialne były władze gmin;
 - za działanie podczas akcji ratowniczo - gaśniczej odpowiedzialne były zarządy policji.
- d. 7 VII 1841 r., w Meisen (Miśnia) zorganizowano stały Ochotniczy Korpus Gaśniczy i Ratowniczy.
 - Była to straż zorganizowana przez władze miasta i nie miała charakteru ochotniczego (zaciąg do tej straży prowadzono na zasadach ochotniczych, stąd w nazwie „*Ochotniczy*”).
 - Kilkudziesięciu członków korpusu było umundurowanych (nosili szare kurtki, hełmy, toporki).
 - Na wyposażeniu posiadali: 4 sikawki, pojemnik na wodę, drabiny i inny drobny sprzęt.
- e. Od II połowy XIX w. straże obowiązkowe wspierane były w akcjach ratowniczych przez straż obywatelską (obowiązkowe pospolite ruszenie obywateli).
- f. 28 XII 1898 r. minister spraw wewnętrznych Prus polecił starostom powiatowym, aby obok straży obowiązkowych organizowali również ochotnicze.

3. Straże Zawodowe.

- a. Utrzymywane z funduszy miast.
- b. Członkowie byli funkcjonariuszami gmin miejskich.
- c. Pierwszą straż zawodową (wg C. D. Magirusa) utworzono w 1851 r. w Berlinie.
- d. W latach 1877 - 1879 działało w Poznaniu Pogotowie Zawodowe (zwane też „*Odwach*”) namiastka straży zawodowej.
 - Działania pogotowia zawodowego wspierała straż obywatelska.
- e. Pierwszą straż zawodową na ziemiach polskich zaboru pruskiego utworzono w 1879 r. w Poznaniu.
 - Jej twórcą i komendantem był Henryk Grueder, radca zarządu budownictwa miejskiego.
 - Jednostka straży składała się z korpusu stałego (komendanta, ogniomistrza, 4 starszych strażaków i 20 strażaków) oraz wyznaczonych przez władze obywateli (60 ludzi obsługujących sikawki, 10 obywateli z zaprzęgami i 250 rezerwowych, wyznaczanych co pół roku).
- f. W 1903 r. utworzono straż zawodową miasta Katowice; 1912 r. na Górnym Śląsku było już 7 miejskich straży zawodowych.
- g. W 1909 r. straż zawodową utworzono w Toruniu.
- h. Już w początkach XX w. straże zawodowe osiągały wysoką sprawność i użyteczność w prowadzonych akcjach ratowniczo - gaśniczych będących wynikiem:
 - dobrego wykształcenia bojowego i wysokiej sprawności fizycznej strażaków,
 - dobrego wyposażenia w sprzęt bojowy,
 - prowadzenia ratownictwa sanitarnego w czasie pożarów, powodzi, huraganów i innych klęsk,
- i. Straż zawodowa świadczyła usługi w zakresie pogotowia gazowego, gońców miejskich, utrzymywania porządku i bezpieczeństwa np.: w teatrach, cyrkach, na zgromadzeniach, manifestacjach, itp.

- j. Straż zawodowa to instytucja kosztowna, na którą nie każde miasto mogło sobie pozwolić.
4. Straże fabryczne (przemysłowe).
- a. Do 1914 r. były nieliczne.
 - b. Pierwszą Fabryczną Straż Ogniową utworzono w Niemczech w 1852 r., w Ettlingen (Badenia).
 - c. W 1877 r. straż fabryczną zorganizowano w młynie Krotochwilla w Poznaniu.
 - Składała się z 10 strażaków pełniących służbę na zmianę, bez przerwy, w dzień i noc.
 - Na wyposażeniu posiadała: sikawkę strażacką wozową, drabiny, bosaki i inny drobny sprzęt.
 - Straż Krotochwilla była uzupełnieniem straży miejskiej.
 - d. Od końca XIX w. liczne straże fabryczne powstawały w fabrykach, kopalniach i hutach Górnego Śląska;
 - W 1912 r. na Śląsku Górnym było 15 organizacji zawodowych.

ROZDZIAŁ III PIERWSZE OCHOTNICZE STRAŻE OGNIOWE (OSO) I ICH SKŁAD NARODOWOŚCIOWY I SPOŁECZNY

1. Pierwsze straże na terenach niemieckich, które w nazwie miały określenie „ochotnicze”.
 - a. 7 VII 1841 r. w Meissen (Miśnia) utworzono Ochotniczy Korpus Gaśniczy i Ratowniczy wyposażony przez miasto w sprzęt bojowy przeciwpożarowy, a strażaków w mundury i sprzęt osobisty (hełmy, pasy, toporki, liny);
 - b. Również w 1841 r. w Bermen utworzono Ochotniczy Korpus Gaśniczy i Ratowniczy, który funkcjonował na tych samych zasadach jak w/w.
 - c. Korpusy nie miały nic wspólnego z późniejszymi strażami ochotniczymi, a nazywano je *ochotniczymi*, ponieważ tworzone były przez władze miejskie na zasadach zaciągu (naboru) ochotniczego.
2. Pierwszą Ochotniczą Straż Ogniową w Niemczech utworzono w 1847 r. w Karlsruhe.
3. Pierwsze Ochotnicze Straże Pożarne w Prowincji Poznańskiej powstały w latach:
 - a. 1845 r. w Poznaniu pod nazwą: Ochotnicze Towarzystwo Ratunkowe;
 - b. 1847 w Lesznie: Towarzystwo Ogniowo - Ratunkowe;
 - c. 1857/1858 we Wronkach: Ochotnicza Warta Ogniowa (*Freiwillige Feuerwache*);
 - d. 1864 r. w Rawiczu, 1865 w Środzie Wlkp 1866 w Chojnicach, 1867 w Śremie i Ostrowie - wszystkie pod nazwą - Ochotnicza Straż (Warta) Ogniowa (*Freiwillige Feuerwache*).
4. Pierwsze OSP w Prowincji Zachodniopomorskiej m.in. powstały w latach:
 - a. 1862 r. w Starogardzie Gdańskim pod nazwą: Wspólne Ochotnicze Straże Ogniowe Mieszczan i Gimnastyków (*Vereinte Freiwillige Burger und Turner Feuerwehr*);
 - b. 1862 r. w Brodnicy Ochotnicza Warta Ogniowa (*Freiwillige Feuerwache*), złożona z członków Towarzystwa Gimnastycznego (*Tutmereiri*);
 - c. 1862 r. w Toruniu;
 - d. 1865 r. w Piasecznie (do organizowania straży przystąpili działacze kółka rolniczego);
 - e. 1872 r. w Nowem, 1873 r, w Wejherowie, 1876 w Grudziądzu - wszystkie pod nazwą: Ochotniczych Straży Ogniowych;

- W polskiej nazwie ochotniczych straży używano przymiotnika „ogniowe” (z tłumaczenia niemieckiego). Z czasem zaczęto w języku polskim używać przymiotnika „pożarne”.

5. Pierwsze Ochotnicze Straże Ogniove w Prowincji Górnego Śląska zorganizowano w:

- Głubczycach w 1854 r., Gliwicach w 1858 r., Szopienicach w 1874, Katowicach i Królewskiej Hucie (Chorzów) w 1875 r.

6. Warunki rejestracji i status pierwszych OSP

a. Przepisy pruskie wyróżniały 2 rodzaje straży ochotniczych:

- pierwsze - to ochotnicze stowarzyszenia prywatne:
 - uznawane przez gminy, ale pod względem organizacji i działalności posiadające dużą niezależność,
 - nie posiadały charakteru organizacji publiczno- prawnych,
 - samodzielnie zdobywały środki finansowe na sprzęt, osobiste wyposażenie strażaka i na działalność kulturalną,
 - samodzielnie przeprowadzały szkolenie i walkę z pożarami;
- drugie - to straże ochotnicze urzędowo uznane (Amtliche anerkennt):
 - przyjęły na siebie formalne obowiązki gmin w zakresie prowadzenia akcji ratowniczo-gaśniczych;
 - nadano im status organizacji publiczno - prawnych;
 - dobrowolnie przyjęły na siebie: nadzór policyjny, zatwierdzanie naczelnika przez policję, a w czasie akcji gaśniczych działanie pod komendą policji;
 - zgadzały się na wprowadzanie do zarządu straży naczelnika gminy.

b. Straże ochotnicze nie były w pełni towarzystwami niezależnymi („swobodnymi”):

- realizowały politykę państwa,
- ograniczane były do realizacji funkcji - walki z pożarami,
- przeprowadzały szkolenia i ćwiczenia wg narzuconego programu,
- musiały przyjąć organizację wewnętrzną opartą na wzorze wojskowym,
- przyjmowały regulaminy i statuty zatwierdzone przez władze gminne i policję,

c. Straże ochotnicze miały prawo zrzeszania się i działalności w Związku Straży Pożarnych.

7. Charakterystyka narodowościowa OSP na ziemiach polskich zaboru pruskiego.

a. Skład narodowościowy straży:

- najwięcej straży było tzw. mieszanych - niemiecko-polskich,
- sporo było straży złożonych wyłącznie z Niemców,
- stosunkowo liczne były straże mieszane z dużą przewagą Polaków,
- te ostatnie występowały na terenach: Kurpi, Kociewia, Powiśla, Ziemi Dobrzyńsko-Kujawskiej, Wielkopolski i części Górnego Śląska.

b. Polityka władz niemieckich wobec strażaków - Polaków i tzw. straży polskich.

- Do końca lat 70-tych większych prześladowań Polaków nie było.
- Agresywną germanizację polskiego elementu w strażach prowadzono w latach 1878-1914.
- Do prowadzonej akcji ograniczania polskiego elementu, włączył się Ogólnoniemiecki Związek Straży, który powstał w 1853 r.
- Ochotniczym strażom, tzw. polskim narzucono w drodze nakazów administracyjnych m. in.:
 - język niemiecki (na zebraniach, w pismach, dokumentacji itp.);
 - mundury, odznaki, symbole;
 - władze złożone z Niemców i zniemczonych Polaków;

- obowiązek brania udziału w niemieckich uroczystościach narodowo-patriotycznych, np.: obchodach rocznic ważnych wydarzeń historycznych (zwycięstwa Prus nad Austrią 1866 r., utworzenia Królestwa Pruskiego 1701 r., utworzenia Cesarstwa Niemieckiego w 1871 r., kolejnych rocznic urodzin cesarza Wilhelma I itp.);
 - obowiązek śpiewania na zebraniach, uroczystych festynach itp. hymnu - *Deutschland, Deutschland über alles*.
- Obawiano się organizowania na wsi i w fabrykach ochotniczych straży złożonych w większości z Polaków ponieważ:
- organizacje wzmacniały i integrowały element polski,
 - przedłużały trwającą świadomość tożsamości narodowej Polaków,
 - zagrażały osiągnięciu celów polityki germanizacyjnej. Strażom polskim zabraniano organizowania:
 - uroczystości związanych z polską tradycją historyczną;
 - obchodów związanych z obyczajami i zwyczajami lokalnej społeczności;
 - imprez kulturalnych opartych na polskiej literaturze, poezji, pieśniach;
 - festynów, zabaw ludowych i zgromadzeń bez zezwolenia władz; Antypolski kurs w strażach zlagodzony został w związku ze zbliżającą się wojną.
8. Skład społeczny Ochotniczych Straży Ogniwych:
- a. w pierwszych latach najliczniejszą grupę stanowili: rzemieślnicy, kupcy, fabrykanci, właściciele posesji, czeladnicy, subiekci;
 - b. istotną rolę odgrywali lekarze, aptekarze, urzędnicy, fabrykanci;
 - c. od końca XIX w. coraz liczniejszą grupę stanowili: robotnicy i rolnicy;
 - d. wśród założycieli OSP byli np.:
 - w Poznaniu: sędzia, restaurator, inżynier, szewc;
 - w Łasinie: aptekarz, fabrykant, kupiec;
 - w Kościanie: dwóch doktorów medycyny.

ROZDZIAŁ IV ZWIĄZKI STRAŻY POŻARNYCH NA ZIEMIACH POLSKICH ZABORU PRUSKIEGO

1. W 1853 r., w Niemczech utworzono Wszechniemiecki Związek Straży Pożarnych.
 - W statucie Związku m.in. zawarto podstawy prawne do organizowania związków prowincjonalnych.
2. W 1863 r. zorganizowano Prowincjonalny Śląsko-Poznański Związek Towarzystw Pożarniczych i Ratunkowych oraz Komun /miast i wsi/ Śląska i Poznańskiego (w 1891 r. nastąpił jego podział na dwie odrębne organizacje związkowe.)
3. 18 X 1891 r. - w wyniku podziału PŚ-PZTPiR - utworzono Poznański Prowincjonalny Związek Straży Pożarnych z siedzibą w Poznaniu (PPZSP).
4. 18 X 1891 r. - również w wyniku podziału - utworzono Górnośląski Prowincjonalny Związek Straży Pożarnych (GPZSP).
5. 4 VII 1891 r. utworzono Zachodniopruski Prowincjonalny Związek Straży Pożarnych z siedzibą w Gdańsku (ZPZSP; *Westpreussischer Provinzial Feuerwehr Verband Danzig*).

6. Statutowe cele i zadania związków prowincjonalnych:
 - a. co 2 lata odbywanie sprawozdawczo-programowych zjazdów delegatów;
 - b. organizowanie nowych jednostek straży;
 - c. organizowanie szkoleń /kursy, wykłady, ćwiczenia/;
 - d. wspomaganie straży w zdobywaniu sprzętu bojowego i osobistego wyposażenia strażaków;
 - e. oddziaływanie na kształtowanie propaństwowych postaw, aktywności społecznej oraz dyscypliny i wysokich morale strażaków;
 - f. zgłaszanie do władz państwowych wniosków w sprawie nowelizacji i tworzenia nowych praw w zakresie pożarnictwa;
 - g. organizowanie okręgów związkowych straży na szczeblu powiatu.
7. Stan organizacyjny Poznańskiego Prowincjonalnego ZSP.
 - a. W 1891 r. w związku było 19 straży i 1746 członków.
 - b. W 1904/1905 było 86 straży i 3872 członków.
 - c. W 1914 r. było: 112 straży ochotniczych, 33 obowiązkowe i 2 zawodowe.
 - d. W dniu likwidacji Związku Pruskiego liczył on: 150 członków, w tym: 58 straży ochotniczych, 2 obowiązkowe, 65 organów władzy miast i 24 powiatów.
 - e. W oparciu o statut utworzono związki okręgowe (Unten/erbande):
 - 8 V 1887 r. utworzono jako pierwszy w Lesznie, w 1909 r. było już 7 związków okręgowych.
8. Niektóre dokonania PPZSP.
 - a. Minister spraw wewnętrznych, w wyniku starań Związku , wydał 28 XII 1898 r. starostom powiatowym polecenie, aby na swoim terenie spowodowali tworzenie ochotniczych i przymusowych straży pożarnych.
 - b. W 1898 r. Związek powołał dla Prowincji Poznańskiej kompetentnego rewizora straży pożarnych.
 - c. 13 III 1906 r. z inicjatywy Związku, a przy poparciu władz państwowych, powołano przy samorządzie Prowincji Poznańskiej - Inspektora Pożarnictwa (*Feuerlöschdirektor*), który był etatowym urzędnikiem.
 - d. W 1907 r. Związek opracował: *Wzorcowy statut dla Ochotniczych Straży Pożarnych*.
 - e. W 1910 r. Związek zawarł umowę z jednym z towarzystw ubezpieczeniowych, dotyczącą wprowadzenia zbiorowego ubezpieczenia strażaków - członków Związku - od odpowiedzialności cywilno-prawnej.
9. Stan organizacyjny i dokonania Górnośląskiego Prowincjonalnego Związku Straży Pożarnych (GPZSP).
 - a. Po utworzeniu 18 X 1891 r. samodzielnego GPZSP z siedzibą we Wrocławiu, utworzono związki regencyjne i powiatowe.

Pierwszy związek okręgowy dla miasta i powiatu Katowice utworzono 20 III 1901 r. Inicjatorem był starosta Jan Holtz.
 - b. W sierpniu 1901 r. w związku kręgowym było 13 straży, zrzeszających 667 czynnych członków.
 - c. Do 1914 r. niemal we wszystkich powiatach Górnego Śląska powstały związki okręgowe.
10. Stan organizacyjny i dokonania Zachodniopruskiego Związku Straży Pożarnych (ZZwSP).
 - a. Związek powołano do życia w 1880 r. w Chełmnie, podczas zjazdu dla uczczenia 5-lecia OSP w Chełmnie.
 - b. Inicjatorami utworzenia Związku byli: Bade - dyrektor straży zawodowej z Gdańska i działacze OSP z: Brodnicy, Chełmna, Chełmży, Grudziądza, Starogardu Gdańskiego.

- c. Do 1914 r. w większości powiatów powołano związki okręgowe, jedno z pierwszych zorganizowano w: Brodnicy, Chełmnie, Grudziądzu, Starogardzie Gdańskim.

11 .Wspólne cele i zadania prowincjonalnych związków straży pożarnych.

- a. Miały zdecydowanie charakter niemiecki i realizowały, w dziedzinie pożarnictwa i wśród straży, politykę państwową, w tym również germanizacyjną wobec Polaków.
- b. Wszystkie stanowiska kierownicze obsadzano Niemcami.
- c. Kształtowano postawy społeczne, polityczne i moralne strażaków w oparciu o niemiecki system wartości i w duchu pożądanym przez państwo.
- d. Uniemożliwiano Polakom podejmowanie działalności kulturalnej i społecznej, mającej charakter i treść narodową, polską i katolicką
- e. Związki prowincjonalne doprowadziły w strażach do:
 - wprowadzenia optymalnych statutów (wzorcowych) i regulaminów;
 - wprowadzenia jednolitego umundurowania i oznaczeń;
 - podniesienia na wyższy poziom wyszkolenia bojowego i sprawnościowego członków OSP i straży obowiązkowych;
 - wytworzenia wśród władz pozytywnej atmosfery wobec straży i ich problemów.
- f. Związki prowincjonalne wniosły znaczący wkład w proces przygotowania merytorycznego aktów prawnych w sprawach policyjnych.

ROZDZIAŁ V

STAN ORGANIZACYJNY STRAŻY I SYTUACJA POŻARNICZA NA ZIEMIACH POLSKICH ZABORU PRUSKIEGO OD II POŁOWY XIX W. DO 1914 ROKU

1. Ogólne uwarunkowania potrzeby rozwoju różnych rodzajów straży wynikały z:

- a. podatności na pożary zasobów budowlanych, zwłaszcza małych miast i wsi;
- b. utrzymującej się niskiej kultury i bierności społeczeństwa:
 - nieporządki i bałagan,
 - nieostrożne obchodzenie się z ogniem i materiałami łatwopalnymi,
 - dużej jeszcze obojętności społeczeństwa wobec pożarów,
 - nieprzestrzeganie obowiązku zaopatrzenia się w sprzęt przeciwpożarowy;
- c. małej skuteczności dotychczasowego systemu walki opartego na tzw. strażach obywatelskich (pospolitym ruszeniu), czyli powszechnym udziale społeczeństwa w akcjach ratowniczo-gaśniczych;
- d. małej skuteczności działania straży obowiązkowych;
- e. OSP pozwalały bardziej powszechnie angażować do walki z pożarami szerokie rzesze społeczeństwa;
- f. istniała potrzeba organizowania straży folwarcznych i fabrycznych.

2. Stan straży pożarnych w Prowincji Poznańskiej do 1914 r.

- a. W 1891 r. do Związku należało 19 straży z liczbą członków 1746. Prawdopodobnie do Związku nie należała straż zawodowa (Poznań).
- b. Na przełomie 1904/1905 r. w Związku było 86 straży pożarnych liczących 3872 członków.
- c. W końcu 1914 r. do Związku należały: 2 straże zawodowe (Poznań i Toruń), 112 ochotniczych i 33 obowiązkowe.
- d. W 1914 r. liczba straży w powiatach była zróżnicowana i wynosiła od 1 do 6-ciu. W powiecie gnieźnieńskim było 6 OSP, w szamotulskim, wyrzyskim i żnińskim po 5, w strzelińskim, kościańskim po 2 i w ostrowskim, Kempieńskim i pleszewskim po 1.
- e. W utworzonym 11 I 1920 r. Wielkopolskim Związku Prowincjonalnym było: 58 OSP, 1 straż zawodowa i 2 straże obowiązkowe.

3. Wyposażenie straży w sprzęt bojowy.

- a. W 1891 r. w 20 strażach pożarnych były: 43 sikawki (wozowe i przenośne), 3 drabiny mechaniczne, 6 drabin wysuwanych, 14 drabin hakowych, kilkanaście przystawnych, 3418 metrów węży parcianych i 420 metrów węży gumowych.
- b. Wyposażenie straży pożarnych należących do Związku wg statystyki za rok 1904/1905.

Tabela 5. Stan wyposażenia straży w okręgach związkowych (1904/1905).

Nazwa okręgu	Miasta	Straże	Strażacy	Sikawki	Węże w metrach	Hydranty
Poznań	1	13	540	54	4306	1039
Śrem	2	12	785	47	2622	227
Koźmin	5	16	643	42	4655	531
Gniezno	6	16	462	43	4055	355
Bydgoszcz	1	7	297	31	1899	82
Piła	1	8	302	20	1566	124
Skwierzyna	-	14	843	44	2617	-
Razem	16	86	3872	281	21719	2358

Źródło: „Gore”, Jednodniówka wydana na pamiątkę Zjazdu Straży Ogniwych 8 IX 1921 r.

- W powyższych liczbach nie uwzględniono danych z 15 OSP, które pozostawały poza Związkiem.
- Oprócz w/w 281 sikawek w posiadaniu obszarów dworskich i wsi nie posiadających straży pożarnych było jeszcze przeszło 1000 sikawek,
- c. Przykładowe wyposażenie średniej wielkości miejskiej OSP:
 - w 1890 r. przykładowa OSP posiadała: 1 sikawkę wozową konną, 1 sikawkę przenośną, 2-3 drabiny, 2 bosaki, wiadra, topór i inny drobny sprzęt;
 - strażak posiadał: bluzę, hełm, toporek, linkę;
 - w 1914 r. na wyposażeniu OSP np. były: 2 sikawki wozowe konne z pojemnikiem na wodę, 1-2 sikawki przenośne, wóz rekwizytowy, 2 beczkowsy, 1 drabina mechaniczna 18-metrowa, wóz ratunkowy, aparat przeciwdymowy, drabiny hakowe, bosaki i inny drobny sprzęt (np. węże, prądownice, pochodnie, trąbki),
 - dobre wyposażenie m. in. Posiadały: OSP w: Bydgoszczy, Brodnicy, Starogardzie Gdańskim, Chojnicach, Gnieźnie, Kościanie, Toruniu, Wyrzysku, Żninie.

4. Pożary na terenie Prowincji Poznań.

- a. W początkach XX w. prowincja poznańska liczyła: 125 miast, 5300 wsi i obszarów dworskich.
- b. Pożary, ich przyczyny i skutki.

Tabela 6. Zestawienie pożarów, ich przyczyn i skutków za lata: 1867-1909 i 1910-1918.

Lata	Ilość pożarów	Spalone budynki	Podpalenia	Nieostrożność	Wadliwe budownictwo, w tym piece	Powstałe w procesie produkcji	Powstałe od pioruna	Inne przyczyny	Od isker z parowozów i lokomobili
1867-1909	42760	85638	14207	1070	1014	53	1476	4018	23
1910-1918	21294	21461	6992	3318	2670	1709	2117	4366	122

Źródło; Księga Pamiątkowa Wielkopolskiego Związku Straży Pożarnych, Poznań 1927 r., s. n.n. Uwaga: za lata 1892 - 1909 brak danych o przyczynach pożarów.

c. Straty pożarowe i odszkodowania.

Tabela 7. Zestawienie wypłaconych odszkodowań w latach 1875-1899 i 1900-1918.

Lata	Ilość pożarów	Spalone budynki	Suma odszkodowań
1875-1899	23624	48483	46830133 marek niemieckich
1900-1918	26295	45828	44175638 marek niemieckich

Źródło: Księga Pamiątkowa... j.w.

5. Liczba straży i ich wyposażenie na Górnym Śląsku.

a. W 1912 r. w Prowincji Górnego Śląska działały następujące straże:

- 333 - Ochotnicze Straże Pożarne,
- 73 gminne obowiązkowe straże,
- 15 straży fabrycznych,
- 7 straży miejskich typu zawodowego.

b. We wszystkich w/w strażach było członków:

- 1784 oficerów i podoficerów,
- 8826 strażaków ochotników,
- 56 422 strażaków w strażach obowiązkowych,
- 599 sanitariuszy we wszystkich rodzajach straży.

c. Straże Górnego Śląska w 1914 r. posiadały następującą ilość sprzętu:

Tabela 8. Wyposażenie straży górnośląskich (1914).

Sikawki	Hydrofory	Hydranty	Węże parciane w m.	Węże Gumowe w m.	Drabiny wysuwane	Drabiny mechaniczne	Worki i koce ratunkowe	Wspinalnie
640	89	169	92028	50362	202	97	127	152

Źródło: H. Witecka, Z dziejów ochrony przeciwpożarowej na Śląsku, w: „Muzealny Rocznik Pożarniczy”, t 1, 1990, s. 32.

d. W „Przeglądzie Pożarniczym” z 1920 r. J. Kowalewski o wyposażeniu straży śląskich napisał:

„Wyrzucić można wielką pochwałę dla gospodarstwa strażackiego na Górnym Śląsku. Wzorowo urządzone remizy /.../ suszarnie węży, wspinalnie, samochody, duże drabiny mechaniczne /firmy Magirus/, wozy, zaprzęgi, sanitariusze, apteczki, sygnalizacja elektryczna i inne obfite bogactwa strażackie (...).”

6. Stan straży ogniowych i pożarnictwa w Prowincji Zachodniopruskiej.

- a. Straże tej części zaboru pruskiego nie posiadają syntetycznego, naukowego opracowania, stąd w niniejszej pracy usprawiedliwione są braki i dane fragmentaryczne.
- b. Dysponując ograniczoną bazą źródłową ustalono, że w latach 1862-1914 na terenie prowincji powstało około 70 jednostek ochotniczych straży ogniowych i około 15 straży obowiązkowych.
- c. Organizatorami straży miejskich: przymusowych i ochotniczych byli Niemcy (np. w: Starogardzie Gdańskim, Łasinie, Tczewie, Kościerzynie, Grudziądzu).
- d. Organizatorami o.s.o. wiejskich byli w większości Polacy, często razem Polacy i Niemcy, np. straże w: Gniewie, Lubawie, Omulewie, Osieku, Skórczu, Tucholi, Warlubiu.
- e. Przeciętnie w organizacji miejskiej było około 40-60 strażaków czynnych, a wiejskiej 20 - 30.

- f. O wyposażeniu bojowym straży wiemy niewiele, sądzić jednak należy, że nie odbiegało ono od przeciętnego wyposażenia jednostek w Poznańskim.
- g. Podajemy wyposażenie OSP w Starogardzie Gdańskim na podstawie monografii opracowanej przez K. Burczyka.
- W 1902 r. jednostka liczyła 67 członków czynnych, 161 członków wspierających. Istniała też straż obowiązkowa złożona z 310 członków.
 - OSO posiadała m. in.: 5 sikawek 4-kołowych, 2 beczkowsy metalowe po 1500 litrów, 6 beczek mniejszych, 3 wozy wężowe i 3 zwijadła, drabinę mechaniczną (długość 18 m), 2 drabiny wysuwane oraz 8 nasadkowych i hakowych. Na wyposażeniu były też: wóz ratunkowy, aparaty ratunkowe ("diabolo" i Hoeniga), aparat tlenowy oraz wiele innego sprzętu (węży, bosaki, topory, prądownice). Strażacy byli dobrze wyposażeni w sprzęt ochrony osobistej.

ROZDZIAŁ VI ORGANIZACJA WEWNĘTRZNA OCHOTNICZYCH STRAŻY OGNIOWYCH

1. Statut OSO to zbiór przepisów określających strukturę, zadania, zakres i sposób działania organizacji.
 - a. Treść statutów wynikała z treści ustaw i zarządzeń wykonawczych, dotyczących pożarnictwa.
 - b. Statuty dla poszczególnych organizacji przygotowywano na podstawie statutu wzorcowego, opracowanego przez poszczególne związki prowincjonalne.
 - c. Statuty określały m.in.:
 - nazwę i cele strażackiego stowarzyszenia;
 - prawa i obowiązki członków czynnych i honorowych:
 - członkami czynnymi mogły być osoby od 18 roku życia, sprawne fizycznie, o nieposzlakowanej przeszłości, dobrowolnie wstępujące do organizacji;
 - rolę walnego zgromadzenia, stwierdzając, że:
 - jest w organizacji najwyższą władzą,
 - decyduje o wyborze władz,
 - dokonuje oceny pracy stowarzyszenia i przyjmuje program działania,
 - decyduje o zmianach w statucie i regulaminie;
 - wzajemne relacje: stowarzyszenie a władze;
 - wybór na stanowiska dyrektorów i naczelników zależał od zgody burmistrza (wójta),
 - władze policyjne, dla dobra porządku i bezpieczeństwa, były władne przejąć władzę nad OSO (szczególnie podczas kataklizmu),
 - nadzór ogólny nad stanem pożarnictwa i funkcjonowaniem OSO sprawowała gmina szczególnie odnosiło się to do straży obowiązkowych;
 - Skład zarządu:
 - przewodniczący - kierował pracami zarządu i walnego zgromadzenia;
 - dyrektor pożarnictwa - kierował przebiegiem ćwiczeń, akcją ratowniczo-gaśniczą oraz rozporządzał sprzętem bojowym;
 - naczelnik - odpowiadał za szkolenie, taktykę działania i praktyczne przygotowanie do działań bojowych;
 - sekretarz, skarbnik, starsi strażacy i ewentualnie dowódcy oddziałów.
2. Regulamin Ochotniczych Straży Ogniwych.
 - a. Zbiór przepisów i rozporządzeń regulujących pozycję członków w organizacji i sposób ich działania.

- b. Zakładał dobrowolność zrzeszania się oraz obowiązek podporządkowania się regulaminowi.
- c. Regulaminy uchwałyły poszczególne OSO, a zatwierdzały władze gminne.
- d. W paragrafie pt.: Ogólne przepisy zawarto m. in. następujące zlecenia:
 - wszyscy strażacy są dla siebie towarzyszami;
 - działają wg zasady „Jeden za wszystkich, wszyscy za jednego”;
 - strażak powinien „prowadzić się porządnie i przyzwoicie”, powinien
 - ochraniać honor własny i kolegów;
 - podczas służby „winien swoim przełożonym posłuszeństwo”.
- e. dalszych paragrafach regulamin odnosił się do:
 - wyposażenia strażaków w mundury, odzież bojową i sprzęt ochrony osobistej;
 - organizacji ćwiczeń i manewrów alarmowych;
 - zasad organizacji przebiegu służby w czasie akcji ratunkowo-pożarniczej i po jej zakończeniu.

ROZDZIAŁ VII DZIAŁALNOŚĆ OŚWIATOWO-KULTURALNA I NARODOWO-NIEPODLEGŁOŚCIOWA POLSKICH STRAŻAKÓW

1. Działalność kulturalna strażackich władz niemieckich.
 - a. Treść i charakter miała niemiecki.
 - b. Działalność przejawiała się: w popularyzacji książek, prasy, pieśni, folkloru oraz niemieckiej tradycji historycznej (ogólnej i lokalnej).
2. Nieoficjalna działalność kulturalna polskich strażaków.
 - a. Władze nie zezwalały na działalność mającą polską treść.
 - b. Strażacy kultywowali w różnych formach polską kulturę, tradycję i obyczaje.
 - c. Uczestniczyli w chórach kościelnych i świeckich.
 - d. Organizowali wycieczki i pielgrzymki do znanych miejsc z wydarzeń historycznych i kultu religijnego (np. do Krakowa, Poznania, Gniezna, Sanktuarium w Piasecznie).
 - e. Kultywowali katolickie tradycje świąt religijnych: Bożego Narodzenia, Wielkanocy, Bożego Ciała, Zielonych Świątek.
 - f. W różnych formach - w zależności od regionu - obchodzono lokalne uroczystości: święta plonów, powitania wiosny, przepędzania zimy, zapustów, itp.
 - g. W sposób konspiracyjny popularyzowali polską książkę i czytelnictwo polskich gazet, np.:
 - „Katolika” - redagowanego przez Adama Napieralskiego;
 - „Górnoślązaka” - założonego w 1901 r. przez Władysława Korfantego;
 - „Gazety Górnośląskiej” (1874-1894 Bytom, Gliwice), a od 1887 r. pod nazwą „Opiekun Katolicki”;
 - „Gazety Grudziądzkiej” (1894 - 1939) - wydawanej przez Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu,
 - h. Czynnikiemami podtrzymującymi polskość i integrującymi Polaków **były** organizowane przez strażaków:
 - spotkania towarzyskie rodzin strażackich,
 - majówki, zabawy, bale, itp.
 - i. Polski ruch szczególnie dobrze rozwijał się w Wielkopolsce, na Kaszubach, Kociewiu, w Ziemi Chełmińsko - Dobrzyńskiej i na Górnym Śląsku.

3. Strażacy ochotnicy a wojna 1914-1918.

- a. Niemiecka mobilizacja wojenna objęła wszystkich strażaków zdolnych do służby wojskowej, w tym również Polaków.
- b. Liczba ogólna strażaków - Polaków zmobilizowanych na wojnę jest do dziś nie ustalona. Wiadomo, że była stosunkowo wysoka.
 - Na podstawie fragmentarycznych danych, zawartych w monografiach OSP, założyć można, że z każdej organizacji wcielano do armii od kilku do kilkudziesięciu strażaków.
 - Z OSP w Ostrowie Wlkp. wcielono około 100 strażaków - Polaków.
 - Z OSP w Starogardzie Gdańskim, tylko w pierwszym roku wojny, do armii wcielono około 20 strażaków narodowości polskiej.
 - Z zawodowej straży poznańskiej wcielono kilkunastu.
 - Z OSP w Grudziądzu tylko w pierwszym roku wojny do armii, wcielono kilkunastu strażaków - Polaków.
- c. Wybuch wojny spowodował istotne zmiany w całym systemie służby pożarniczej:
 - wiele organizacji zostało zmilitaryzowanych, zwłaszcza nad granicą z Rosją;
 - straż, oprócz służby pożarniczej, miała teraz wykonywać zadania związane z prowadzoną wojną, np.:
 - chronić budynki i magazyny wojskowe;
 - budować elementy systemu obrony wojskowej: rowy strzeleckie, zasieki z drutu kolczastego, zbiorniki wodne;
 - chronić fabryki, mosty, wiadukty, itp.;
 - od 1916 r. zwiększono nabór Polaków do OSP;
 - na miejsce powołanych na wojnę, do służby pożarniczej angażowano młodzież od 16 roku życia i ludzi starszych.
- d. Strażacy nie zapomnieli o swoich kolegach i rozwinęli pomoc materialną i moralną dla:
 - wdów i sierot po poległych na wojnie strażakach,
 - byłych strażaków - inwalidów wojennych,
 - rodzin strażaków, pozostających w trudnych warunkach materialnych
 - (starcom, chorym),
 - strażaków walczących na frontach (listy, paczki, upominki).

4. Postawa i działalność polskich strażaków w okresie walki o niepodległość (1918-1920).

- a. Działalność na terenie Wielkopolski.
 - wielu strażaków przedostało się do Galicji, a także na tereny byłego Królestwa Polskiego i wstąpiło do Legionów;
 - wielu należało lub współpracowało z organizacją wywiadowczo-dywerysyjną - Polską Organizacją Wojskową (POW);
 - strażacy wspierali czynnie organizujące się polskie władze lokalne (Rady Ludowe i Rady Obywatelskie);
 - ochotnicze straże przejmowały od niemieckiej policji władzę w zakresie utrzymania ładu, porządku i bezpieczeństwa publicznego.
- b. Działania po wybuchu powstania wielkopolskiego (27X11 1918-16 11 1919).
 - strażacy współtworzyli polskie powstańcze jednostki wojskowe,
 - indywidualnie i w sposób zorganizowany, z bronią w ręku szli walczyć na froncie,
 - zabezpieczali mienie obywateli i państwa oraz walczyli z dywersją, rabunkiem mienia przez Niemców i pożarami.
- c. Działania polskich strażaków na Górnym Śląsku.
 - Sąsiedztwo z Galicją ułatwiło strażakom Śląska udział w paramilitarnych organizacjach niepodległościowych (w Związku Strzeleckim, Legionach, POW).

- Strażacy ochotnicy oraz tzw. fabryczni i przymusowi wspierali polską kampanię plebiscytową.
 - Strażacy walczyli w trzech powstaniach śląskich (1919, 1920, 1921).
 - W walkach powstańczych powszechnie wykorzystywano pożarnicze pojazdy konne, sprzęt sanitarny, itp.
 - Samochodem pożarniczym „Skoda” - nazywanym przez strażaków „Bartek” - przewożono broń, rannych, środki sanitarne i pocztę.
 - Obecnie „Bartek” - symbol czynu powstańczego strażaków-ochotników - eksponowany jest w hali wystawienniczej Centralnego Muzeum Pożarnictwa w Mysłowicach.
 - Przy polskich strażach utworzono grupy /kolumny/ sanitarne niosące pomoc ludności cywilnej i powstańcom.
- d. Działalność polskich strażaków w Prowincji Zachodniopruskiej (11 XI 1918 -1921 r).
- Po zakończeniu I wojny światowej (11 XI 1918 r.), ludność Pomorza nie od razu odzyskała wolność. Oczekiwano na wyniki Paryskiej Konferencji.
 - W 1919 r., w większych ośrodkach polskich, Polacy z trudem zdobywali: prawo samodzielnego działania, urzędy i stanowiska. Obok starostów i burmistrzów niemieckich ustanawiano polskich komisarzy i tworzone Rady Ludowe.
 - Polscy strażacy podjęli działania w zakresie:
 - przejmowania w OSP władzy od swoich niemieckich kolegów;
 - zabezpieczania polskich organów władzy (Rad Ludowych i Obywatelskich, komisarzy);
 - zabezpieczania i ochrony obiektów publicznych (fabryk, magazynów, urzędów, mostów, itp.);
 - utrzymywania porządku i bezpieczeństwa publicznego;
 - zgodnego działania ze strażakami niemieckimi w walce z pożarami.
 - Zmiany w organizacji straży wynikające z nowej sytuacji terytorialno-politycznej:
 - do roku 1921 w OSP używano starych statutów i regulaminów (z czasów niemieckich);
 - w dużej części w OSP, aż po rok 1922, używano języka niemieckiego w mowie i piśmie (pisma, odezwy, protokoły, komunikaty, komendy);
 - od 1919 r., coraz częściej, władzę w OSP przejmowali Polacy, często zarządy niemieckie uzupełniano Polakami.
 - Niemiecki Prowincjonalny Zachodniopruski Związek Straży Pożarnych rozwiązany został 18 X 1920 r. na Zjeździe OSP w Chojnicach.
 - 18 lutego 1921 r., w Toruniu, na zjeździe 42 delegatów z 18 powiatów powołano: Związek Ochotniczych Straży Pożarnych Województwa Pomorskiego.
 - Związek wydał do ludności *Odezwę*, aby wstępowała w szeregi OSP celem wypierania z nich elementu niemieckiego.

DZIAŁ V STRAŻE OGNIOWE W KRÓLESTWIE POLSKIM

ROZDZIAŁ I ZARYS DZIEJÓW OCHRONY PRZECIWOPOŻAROWEJ NA TERENIE KRÓLESTWA POLSKIEGO (1815-1915)

- 1 Przepisy o ochronie przeciwpożarowej w Księstwie Warszawskim.
 - a. Do 1810 r., w oparciu o dawne przepisy, utrzymano obowiązek czynnego uczestniczenia mieszkańców w akcjach gaśniczych.
 - b. 9 V 1810 r. Ministerstwo Policji wprowadziło - *Przepisy o sposobie zapobiegania pożarom przy gaszeniu ognia* - normujące działania w zakresie:
 - ogólnego bezpieczeństwa i prowadzenia przeciwpożarowej prewencji,
 - organizacji i metod kierowania akcją gaśniczą,
 - stworzenia systemu zaopatrzenia straży w wodę i sprzęt.

2. Ochrona przeciwpożarowa w Królestwie Polskim w I połowie XIX w. (1815-1862).
 - a. 15 czerwca 1819 r. namiestnik gen. Józef Zajączek (1752-1826), na wniosek Komisji Spraw Wewnętrznych i Policji, wydał przepisy szczegółowe dotyczące: „(...) *zaprowadzenia narzędzi do gaszenia pożaru po miastach*”.
 - b. W zarządzeniu zawarto następujące obowiązki dla władz miasta:
 - nakazano utrzymanie kominiarza i przeprowadzanie systematycznych kontroli stanu bezpieczeństwa przeciwpożarowego,
 - miasta liczące od 100 do 150 domów zobowiązano do posiadania 1 sikawki wężowej, bądź węborkowej dostosowanej do najwyższych domów i 4 stągwi do wody,
 - miasta od 150 do 300 domów zobowiązano do posiadania 2 sikawek i 8 stągwi do wody,
 - każde następne 200 domów winno posiadać 1 sikawkę i 1 stągwie.
 - c. Obowiązki dla właścicieli posesji i mieszkańców:
 - każdy dom powinien posiadać drabinę lub urządzenie pozwalające dostać się do komina,
 - każde 10 domów winno mieć zgromadzone: 2 bosaki, 4 sikawki ręczne, 1 drabinę, 1 kubel, 1 beczkę do wody,
 - mieszkańcy miast winni zapobiegać pożarom i czynnie uczestniczyć w ich gaszeniu.
 - d. Zawodowa straż z czasów Powstania Listopadowego (1830-1831).
 - Komisja Spraw Wewnętrznych i Policji Rządu Narodowego, zarządzeniem z dnia 17 II 1831 r., powołała obowiązkową straż ogniową (tzw. Magazyn Karowy):
 - jego członkami byli obywatele miasta podzieleni na oddziały i noszący znaczki metalowe z napisem *straż ogniowa*,
 - największą jednostką był „*batalion ogniowy*” wydzielony z armii.
 - e. W 1834 r. w Warszawie utworzono Zawodową Straż Ogniową na mocy uchwały Rady Administracyjnej, zatwierdzonej ukazem carskim Mikołaja I.
 - Inicjatorami utworzenia straży byli: brandmajster straży petersburskiej Mikołaj Skorupski i intendent likwidowanej straży z okresu powstania tzw. Magazynu Karowego - Tomasz Pikfikiewicz.
 - Do służby przyjmowano ochotników na okres 8 lat (w zamian za zwolnienie z wojska).
 - Straż ogniowa rozpoczęła działalność 1 I 1836 r.

- W pierwszym okresie zostały zorganizowane cztery oddziały, a od 1851 r. pięć, rozmieszczonych w różnych częściach Warszawy.
 - Przy straży był 100 osobowy oddział kominiarski i oczyszczający miasto.
 - W 1840 r. wprowadzono regularne przeglądy straży przez namiestnika.
 - Urzędowym językiem był rosyjski, ale w praktyce oficerowie używali języka polskiego.
- f. 13 IX 1836 r. Rada Administracyjna wyznaczyła limit ilości sprzętu przeciwpożarowego, który obowiązkowo miały posiadać wsie.
- g. Rozporządzenia Krajowej Komisji Spraw Wewnętrznych z lat 1835 i 1843 uregulowały sposób poboru składek na zakup sprzętu.
- h. Ukaz carski z 1864 r., o urządzeniu gmin wiejskich, zobowiązywał wójta do podejmowania działań zapobiegających pożarom. Nie sformułowano wytycznych o organizacji i sposobach prowadzenia walki z pożarami.
3. Pożary i ratownictwo pożarnicze w okresie Powstania Styczniowego 1863-1864 r.
- a. Powstanie wybuchło w styczniu 1863 r. i walki, z różnym natężeniem, trwały przez cały rok.
- b. W czasie walk i potyczek płonęły miasta i wsie:
- pożary powstawały w wyniku toczonych walk, o czym w raportach donosili wójtowie;
 - poważny odsetek pożarów spowodowany był podpaleniami, np. wojsko carskie podpaliło miasto Zgierz;
 - w guberni radomskiej spłonęły miasteczka; Ostrowiec, Wąchock, Bodzentyn, Miechów, Małogoszcz i Janów; tylko we wrześniu i październiku 1863 r. spłonęło 8 wsi;
 - w guberni płockiej było 155 pożarów w lubelskiej - 376, w augustowskiej - 288, w warszawskiej - 1185 domów i 163 zakłady produkcyjne, w Warszawie było 55 pożarów.
- c. Obowiązywało postanowienie, że straty wynikłe z klęsk wojennych „nie należą do wynagrodzenia z funduszu ubezpieczeniowego”.
Straty wynikłe z tych pożarów spadały na barki ludności.
- d. W tej trudnej sytuacji władze wydały zarządzenie nakazujące: „zaopatrzyć miasta w środki do gaszenia ognia, a także urządzić w miarę możliwości służbę pożarną po miastach”.
- f. Władze wnioskowały również, aby Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych rozważyła celowość utworzenia w większych miastach straży ogniowych złożonych z ochotników.

ROZDZIAŁ II

ZAGROŻENIE POŻAROWE W MIASTACH I NA WSIACH W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1843-1914

1. Stan budownictwa.
- a. Budownictwo, zarówno w miastach jak i na wsi, wznoszone było z tradycyjnych materiałów: drewna i słomy.
- Tylko w większych miastach w budownictwie używano: kamienia, cegły, dachówki, papy.
- b. Podstawowe wady budownictwa:
- duże skupienie budowli, wręcz do siebie przylegających;
 - brak przerw, murów i pasów zieleni odgradzających budynki;
 - pokrycie dachów było z reguły łatwopalne (słoma, trzcina, gonty, tektura smołowana);

- w 1910 r. 80% budynków krytych było słomą, a 13% drewnem;
 - w budynkach wiejskich większość kominów była z drewna, tylko część z nich wylepiono gliną.
- c. W 1911 r. wszystkich budynków w Królestwie (bez danych z Warszawy) było 3445120, w tym na wsi 2749704, z tego dworskich 172975. W miastach gubernialnych i powiatowych było 182187.
- d. Stan tych budynków przedstawia tabela.

Tabela 9. Rodzaje budynków i pokryć dachowych w Królestwie Polskim w 1913 r. (w proc.)

Rodzaje budynków i pokryć dachowych	Miasta	Osady	Wsie
Kryte ogniotwale	72,2	23,9	3,2
Kryte nieogniotwale	24,8	44,4	4,2
Kryte słomą	2,5	31,7	92,6
Budynki murowane	40,5	12,0	3,3
Budynki konstrukcji mieszanej	7,7	8,0	6,7
Budynki drewniane	51,8	80,0	90,0

Źródło: "Przegląd Pożarniczy", 1917, nr 16/17, s.204

- e. Czynniki hamujące rozwój racjonalnego, nowoczesnego budownictwa:
- brak norm budowlanych dla wznoszonych domów chłopskich, dworskich oraz mieszczańskich,
 - tolerowanie dowolności w wyborze materiałów budowlanych,
 - ogólne zubożenie społeczeństwa nie pozwalało mu nabywać drogich, ogniotrwałych materiałów,
 - na rynku występowały duże braki ognioodpornych materiałów (cegła, dachówka).
- f. Inicjatywy podejmowane celem zasadniczej zmiany stanu budownictwa:
- „Strażak” i „Przegląd Pożarniczy” szeroko propagowały nowoczesne budownictwo, zamieszczały rady, instrukcje, wzorcowe plany budynków i zabudowań gospodarczych;
 - podobną akcję prowadziła „Gazeta Świąteczna” redagowana przez Konrada Prószyńskiego;
 - o nowoczesnym budownictwie dużo pisano w „Przewodniku Kółek i Spółek Rolniczych w Królestwie Polskim”;
 - duże zasługi w praktycznej pomocy chłopom w realizacji nowoczesnego budownictwa miały kółka rolnicze, organizujące spółdzielnie budowlane (liczba chłopskich spółdzielni budowlanych w poszczególnych latach wynosiła: 1910-2, 1912-22, 1915-57);
 - efektywnie na polu realizacji racjonalnego budownictwa działały instytucje: Centralny Wydział Kółek Rolniczych, Warszawskie Towarzystwo Ubezpieczeń Ruchomości Rolnych „Snop”, Centralne Towarzystwo Rolnicze; Wiele w tej dziedzinie uczynił Władysław Grabski - późniejszy premier w II Rzeczypospolitej;
 - w latach 1910-1914 bardzo wiele dla rozwoju regionalnego budownictwa uczynił inż. Józef Tuliszkowski:
 - wygłosił 1430 odczytów i pogadanek dla 70 tys. słuchaczy;
 - sporządził bezpłatnie 96 projektów budowlanych budynków mieszkalnych, remiz, domów ludowych;
 - zorganizował kilkadziesiąt spółek budowlanych, dostarczających chłopom ognioodporny materiał budowlany.

2. Przyczyny pożarów:

- a. nieostrożne obchodzenie się z ogniem;
- b. stosowanie palenisk otwartych (potencjalne źródło pożarów);
- c. oświetlanie pomieszczeń ogniem otwartym: łuczywami, głowniami, świecami, lampkami oliwnymi (łatwość zaproszenia ognia);

- d. podpalenia;
- e. uderzenia piorunów;
- f. bałagan i nieporządku w domu i budynkach gospodarskich.

3. Pożary w Królestwie.

- a. W latach 1843 - 1866 pożarów nieruchomości było ogółem 44270, w tym na wsi 39105 (88,3%).
- b. Przyczynami przedstawionych pożarów były:
 - wadliwa budowa - 6633 pożary, nieostrożność - 6555, podpalenia -5490, uderzenia pioruna - 2678, nieznanne - 21974.
- c. W latach 1901-1910 pożarów wybuchło ogółem 45276 (bez danych m. Warszawy), straty wyniosły ponad 40 mln rubli.
- d. W latach 1902- 1913 pożarów zbiorowych (kiedy płonęło ponad 25 budynków) było 368, w wyniku których spaleni uległo 47 543 budynki.
- e. Pożary i ich przyczyny w latach 1901 -1912 charakteryzuje tabela:

Tabela 10. Procentowy stosunek pożarów wg przyczyn ich powstawania (1901-1912).

Rok	Nieostrożność (w %)	Podpalenie (w %)	Zły stan komina (w %)	Uderzenie pioruna	Nieznane (w %)	Procent pożarów		Ogólna liczba pożarów
						w miastach	We wsiach	
1901	13,7	11,5	7,7	9,7	57,4	-	-	3419
1902	14,8	13,3	10,1	8,4	53,4	-	-	3483
1903	13,9	15,3	8,7	6,5	55,6	-	-	3928
1904	13,3	14,6	9,6	4,9	57,6	-	-	5333
1905	9,5	17,7	10,4	10,3	52,1	-	-	5815
1906	10,3	18,1	8,6	7,9	55,1	-	-	5311
1907	12,0	16,7	9,7	8,8	52,8	20	80	5108
1908	12,8	15,7	9,2	10,5	51,8	19,5	80,5	4468
1909	11,6	15,5	10,8	11,4	50,7	21,0	79,0	4244
1910	13,5	15,9	8,9	9,1	52,6	-	-	4344
1911	13,6	15,4	8,6	6,6	55,8	17,7	82,3	5035
1912	13,4	14,9	8,9	11,3	51,5	18,2	81,8	4124

Źródło: J. R. Szaflik, *Dzieje ...*, s. 103 (wydanie 2001)

4. Rozwój i stan ubezpieczeń od ognia.

- a. W 1803 r. król pruski powołał instytucję Ubezpieczeń Wzajemnych Budowli od Ognia.
- b. W 1807 r., w Księstwie Warszawskim utworzono Administrację Generalną Towarzystwa Ogniewego.
- c. W 1816 r. przy Komisji Rządowej do Spraw Wewnętrznych utworzono „Dyrekcję Główną Towarzystwa Ogniewego”.
- d. W 1844 r. Rada Administracyjna KP powołała Instytucję Ubezpieczeń Wzajemnych Budowli od Ognia i wprowadziła przymus ubezpieczeń w miastach i wsiach.
- e. Od 1907 r. na wsi działało - Towarzystwo Ubezpieczeń Ruchomości Rolnych •„Snop”.
 - W 1908 r. ubezpieczyło się w Towarzystwie 713 chłopów - członków kółek rolniczych, a już w 1912 r. - 3443.
- f. W 1914 r. wszystkich ubezpieczonych nieruchomości było 1 milion, na które złożyło się 3 600 000 budowli, w tym 2 800 000 budowli chłopskich.

ROZDZIAŁ III
POWSTANIE NA TERENIE KRÓLESTWA POLSKIEGO
PIERWSZYCH TOWARZYSTW OCHOTNICZYCH STRAŻY OGNIOWYCH

1. Represje caratu stosowane po powstaniu styczniowym 1863 r.:
 - a. hamowały rozwój życia społecznego i kulturalnego,
 - b. hamowały również rozwój pożarnictwa, które wymagało reorganizacji,
 - c. blokowały tworzenie organizacji i towarzystw, w tym pożarniczych, zwłaszcza na wsi.

2. 1864 r. - Kaliska Ochotnicza Straż Ogniowa:
 - a. zorganizowana przez obywateli i uznana za pierwszą w Królestwie Polskim;
 - b. jej organizatorem był Robert Prisch;
 - c. działała na podstawie instrukcji zatwierdzonej 25 listopada 1864 r. przez naczelnika wojennego Guberni Kaliskiej;
 - d. w 1877 r. straż ogniową zalegalizowano jako Towarzystwo Ochotniczej Straży Ogniowej.

3. Kolejne straże ogniowe zorganizowane w latach 1871 - 1879.
 - a. Zorganizowane na podstawie statutów indywidualnych zatwierdzanych przez ministra spraw wewnętrznych.
 - b. Były to straże: w Częstochowie - 1871, w Kielcach - 1873, w Koninie, Turku, Zgierzu - 1874, w Łęczycy, Płocku, Włocławku - 1875, w Sieradzu - 1876.
 - c. Na podstawie statutu normalnego, tzw. wzorcowego z 1877 r., zorganizowano straże ogniowe w: Radomiu i Łomży - 1877 r.; Piotrkowie, Zduńskiej Woli i Tomaszowie - 1878 r.; Gostyninie, Kutnie i Łowiczu - 1879 r.

4. Ograniczona samorządność straży ochotniczych.
 - a. Statut normalny (wzorcowy) straży ogniowych z 3 lipca 1877 r. zatwierdzony przez generała - gubernatora Pawła Kotzebego określał:
 - cele i zadania straży ogniowych,
 - status członków (rzeczywistych i honorowych),
 - zarządzanie towarzystwem przez walne zebranie odbywane co trzy lata, któremu przewodniczył burmistrz oraz przez zarząd, w składzie którego musiał być policmajster lub burmistrz,
 - źródła finansowania.
 - b. Towarzystwa pożarnicze poddano pod nadzór władz policyjno-administracyjnych.
 - c. W znowelizowanym statucie z 18 lutego 1882 r.:
 - ograniczono istniejące niewielkie swobody,
 - ochotnicze straże ogniowe podporządkowano władzy gubernatorów i policji,
 - ograniczono prawo noszenia munduru strażackiego wyłącznie w czasie akcji gaśniczych i ćwiczeń,
 - zakazano organizowania: zebrań, zbiórek na ćwiczenia, a nawet organizowania zabaw, majówek, przedstawień, itp. bez zgody gubernatora.
 - d. **Statut** z 12 grudnia 1898 r.:
 - opracowany dla potrzeb Królestwa Polskiego na podstawie *statutu* dla straży ogniowych w Cesarstwie Rosyjskim z sierpnia 1897 r.:
 - *statut* dotyczył tylko miast i osad;
 - nie zezwalano na organizowanie straży ogniowych na wsi;
 - wyeliminowano język polski z wszelkich czynności urzędowych oraz zebrań;
 - wprowadzono podział członków na: honorowych, rzeczywistych, ochotników, ofiarodawców (na walnych zebraniach ochotnicy pozbawieni byli prawa głosu);

- przyjęcie w poczet członków uzależniono od pozytywnego świadectwa policyjnego o „prawomyślności” kandydata;
- tematykę walnych zgromadzeń należało uzgadniać z naczelnikiem policji;
- zalecano, aby obradom zgromadzenia przewodniczyli - w zależności od szczebla administracyjnego: burmistrz, prezydent, wójt lub wyznaczona osoba;
- zarządy zobowiązano do składania gubernatorowi i ministrowi spraw wewnętrznych rocznych sprawozdań;
- wprowadzono obowiązek uzyskiwania zgody naczelnika policji na przeprowadzanie ćwiczeń bojowych, a gubernatora na przeprowadzenie przeglądów, parad, pokazów.

ROZDZIAŁ IV ROZWÓJ TOWARZYSTW OCHOTNICZYCH STRAŻY OGNIOWYCH W KRÓLESTWIE POLSKIM (1900-1915) I PO ZAJĘCIU KRÓLESTWA PRZEZ NIEMCÓW (1915-1918)

1. Czynniki sprzyjające rozwojowi towarzystw ochotniczych straży ogniowych.
 - a. Wydana pod wpływem wydarzeń społeczno- rewolucyjnych ustawa z 4 marca 1906 r. o stowarzyszeniach i związkach stworzyła dla stowarzyszeń i organizacji duże swobody.
 - b. Wzrost aktywności społecznej mieszkańców miasteczek i większych wsi.
 - c. Pozytywne oddziaływanie prasy pożarniczej: „Strażaka” i „Przeglądu Pożarniczego” przez upowszechnianie celów, idei i doświadczeń OSP.
 - d. Świadomość znacznych strat ponoszonych przez społeczeństwo w wyniku pożarów.
 - e. Wspieranie ruchu pożarniczego przez instytucje ubezpieczeniowe.
 - f. Wspomaganie akcji organizacji straży na wsi przez absolwentów szkół rolniczych z Pszczelina, Sokołówka, Mirosławic, Mieczysławowa.

2. Realizacja polityki władz carskich wobec towarzystw oso
 - a. Złagodzony kurs polityki carskiej wobec Polaków w okresie rewolucji 1905 -1907 zaowocował:
 - ożywioną działalnością społeczno- polityczną,
 - powstaniem organizacji i towarzystw gospodarczo-społecznych i oświatowych oraz towarzystw OSO.
 - b. Okres reakcji stołypinowskiej (1908 -1911) zahamował rozpoczęty rozwój społeczno-oświatowy, w tym m. in. działalność towarzystw OSO.
 - Odstąpiono od stosowania liberalnej ustawy z 4 III 1906 r. (obawy przed możliwością realizacji celów narodowych),
 - Powrócono do stosowania rygorystycznego *statutu* z 1898 r.
 - c. Gubernatorzy zabronili strażom:
 - używania oznak, sztandarów, proporców itp., mających jakikolwiek związek z polską symboliką;
 - przeprowadzania ćwiczeń i musztry typu wojskowego, maszerowania w szyku zwartym, organizowania parad i pokazów;
 - utrzymywania orkiestr;
 - generał-gubernator warszawski w piśmie z 11 II 1882 r. do gubernatorów stwierdził: *„Doszły do mnie ostatnio wiadomości, że niektóre spośród towarzystw pożarniczych pozwalały sobie na odstępstwa od wyszczególnionych w statutach zadań i zajmowały się takimi czynnościami, które nie mają żadnego związku z ich powołaniem, jak na przykład: dzieliły swoich członków na kompanie, nauczały ich musztry i chwytów bronią zastępując broń kijami, organizowały jubileusze oraz inne uroczystości i tym podobne rozrywki, a przy tym rozdawały różne znaczki.*

Oprócz tego członkowie rzeczywiści stowarzyszeń noszą przykazane im mundury nie tylko podczas gaszenia pożaru lub zajęć praktycznych, ale i w czasie nie wypełniania przyjętych na siebie obowiązków".

- d. Straże i inne organizacje poddano pod nadzór policyjny i wzmożoną rusyfikację:
- ograniczono działalność oświatowo-kulturalną,
 - izolowano i ograniczano dostęp do kierowniczych stanowisk dla ludzi aktywnych społecznie i ideowo, np.: księży, nauczycieli, ziemian, włościan - działacze kółek rolniczych,
 - w 1916 r. B. Chomicz, mówiąc o składach osobowych OSO stwierdził: „*straże ogniowe na prowincji, zawiązywane nieraz przy dużych utrudnieniach z zewnątrz, stały się u nas, poza swym bezpośrednim powołaniem zawodowym, prawdziwymi ogniskami kulturalnymi, jednoczącymi przedstawicieli inteligencji miejskiej i wiejskiej. W zarządach straży ogniowych stale widzieliśmy na stanowiskach, jak to widzimy i dotychczas, najlepszych obywateli kraju spośród duchowieństwa, ziemiaństwa, klasy zarobkującej i wolnych zawodów. Obok proboszczów i właścicieli ziemskich nie brakowało rejentów, doktorów, aptekarzy, kupców ! przemysłowców, współrzędnie z rzemieślnikami i mieszczanami, tworzących w kraju jedno ciało zbiorowe, składające się z 30-40 tysięcy uczestników (...)*".
- e. Wszystko to było źródłem licznych konfliktów m. in. między strażami ochotniczymi a carską administracją.

3. Dynamika rozwoju i rozmieszczenie towarzystw ochotniczych straży ogniowych w Królestwie w pierwszych latach XX wieku

a. Rozwój straży przedstawia poniższa tabela

Tabela 11. Rozwój straży ogniowych w Królestwie Polskim w latach 1905 - 1913.

Rodzaj straży	Liczba straży w latach								
	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Zawodowe	5	5	4	4	5	5	5	5	4
Ochotnicze w miastach	97	97	101	103	105	107	107	105	106
Ochotnicze w osadach	98	110	132	147	156	168	168	205	205
Folwarczne	13	13	17	17	16	17	17	12	12
Drużyny wiejskie	4	5	6	6	7	8	24	42	42
Fabryczne	23	25	40	40	40	40	40	39	39
Razem	247	267	332	359	378	421	439	546	549

Źródło: „Roczniki Związku Floriańskiego”, t. I, 1917, s. 29, cyt. za Olejnik T., *Towarzystwa Ochotniczych Straży Ogniowych w Królestwie Polskim*, Warszawa 1996, s. 92.

- Z tabeli nr 11 wynika, że liczba straży w Królestwie była w stosunku do: obszaru, zabudowy i ludności stanowczo niewystarczająca.
 - W ciągu 8 lat najwyższy przyrost straży ochotniczych miał miejsce na wsi i w osadach, ale start był niemal z poziomu zerowego,
- b. Rozmieszczenie straży przedstawia tabela nr 12.

Tabela 12. Straże ogniowe w guberniach Królestwa Polskiego (stan na 1 I 1913 r).

Gubernia	Straże ogniowe w			Drużyny strażackie w			Razem
	miastach	osadach	wsiach	Folwarkach	wsiach	fabrykach	
Kaliska	12	37	53	1	5	1	109
Kielecka	7	20	6	-	1	3	37
Lubelska	10	16	5	1	5	2	39
Łomżyńska	7	18	9	-	-	-	34
Piotrkowska	11	26	16	1	15	25	94
Płocka	9	12	7	1	8	2	39
Radomska	10	23	3	1	2	1	40
Siedlecka	12	14	3	-	2	-	31
Suwalska	10	8	-	-	-	-	18
Warszawska	22	31	39	7	4	5	108
Razem	110	205	141	12	42	39	549

Źródło: „Rocznik Związku Floriańskiego”, t. I, 1917, s.30, cyt. za Olejnik T. *Towarzystwa...*, s. 93

- Z powyższej tabeli wynika, że najwięcej straży było w guberniach: kaliskiej, warszawskiej i piotrkowskiej, a najmniej w suwalskiej, siedleckiej i łomżyńskiej.
- W końcu 1913 r. w Królestwie były 562 straże:
 - na jedną straż przypadało 226 km² i 23000 mieszkańców;
 - w tym czasie w Galicji analogiczne liczby wynosiły: 30 km² i 3130 mieszkańców.
- Przyczynami w/w niekorzystnych zjawisk było:
 - znaczne zróżnicowanie poziomu świadomości i aktywności społecznej ludności,
 - zróżnicowanie poziomu gospodarczego w poszczególnych guberniach,
 - zróżnicowanie w rozwoju organizacji i towarzystw gospodarczo-społecznych i kulturowych.

4. Liczba towarzystw OSO na wsi.

- a. Liczba straży miejskich w poszczególnych guberniach była poważnie zróżnicowana, co wykazuje tabela nr 13.

Tabela 13. Straże wiejskie w Królestwie Polskim (stan na dzień 1 I 1913 r.).

Gubernia	Liczba straży	1 straż przypadająca na liczbę wsi
Kaliska	53	76
Kielecka	6	630
Lubelska	5	324
Łomżyńska	9	257
Piotrkowska	16	109
Płocka	7	207
Radomska	3	732
Siedlecka	3	535
Suwalska	-	-
Warszawska	39	154

źródło: „Przegląd Pożarniczy”, 191 (, nr 9, s. 128.

- b. Stosunkowo dobrze rozwinęły się OSO w guberni kaliskiej, w powiatach: wieluńskim, kaliskim, sieradzkim oraz w łowickim w guberni warszawskiej.

- c. Najstarszą wiejską strażą ogniową w Królestwie była straż w Zdunach, w powiecie łowickim, zorganizowana w 1901 r.
- d. Do końca 1913 r. nastąpił pewien wzrost liczby straży na wsi, ale był to rozwój niedostateczny w stosunku do potrzeb i budził niepokój wśród polskich działaczy.
5. Hamulce i bariery rozwoju towarzystw OSO na wsi.
- Obawiano się niekontrolowanego wzrostu świadomości i aktywności społeczno - narodowej ludu i jego organizowania się.
 - Obawiano się, że OSO wykorzystane zostaną przez działaczy narodowych do tworzenia załóżka przyszłej polskiej armii.
 - W piśmie Departamentu Policji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 19 IX 1909 r. napisano: *„Solidarność członków straży (...) jest jednym z najbardziej sprzyjających warunków do rozpowszechniania złych intencji, rozpowszechniania wśród chłopów rewolucyjnych poglądów. Duża liczba drużyn pożarniczych powoduje, że elementy przeciwrządowe mają do swej dyspozycji (...) dobrze zorganizowane i zdyscyplinowane kadry aktywnych działaczy na wypadek najrozmaitszych rewolucyjnych wystąpień”*.
 - Barierami hamującymi rozwój o.s.o. były m. in.:
 - przepisy zawarte w kolejnych statutach tzw. wzorcowych z lat: 1877, 1882, 1898 (zobacz s. 11-12);
 - zastraszanie i szantażowanie potencjalnych organizatorów;
 - utrudnianie rejestracji (celowe, bez powodów) ochotniczych straży na wsi;
 - prześladowanie polskich organizacji w okresie reakcji stołypinowskiej (1908-1911).
6. Postawa chłopów wobec pożarnictwa i towarzystw ochotniczych straży.
- Požary nadal traktowano jako dopust Boży i nie podejmowano aktywnej akcj ratowniczej jako zbędnej (utrzymywały się przesady i zabobony oraz wiara w cudowną moc bóstwa);

„- Gdy grom uderzy! w zabudowanie pewnego gospodarstwa (...) gospodyni domu zobaczywszy ogień, pobiegła na wieś po obraz świętej Agaty, pozostawiając bydło na pastwę płomieni w tym przekonaniu, że ogień spada z nieba jako kara boża, więc ratować się nie godzi. Inni przybyli do ognia, ale nie na ratunek tylko na gapie, powiadając, że tego ognia niczem zgasić nie można, tylko mlekiem z niezberaną śmietaną”. (Źródło: „Zorza” 1911, nr 42, s. 832).
 - Brakowało wiary w skuteczność ratownictwa, wynikającej z dotychczasowej małej skuteczności walki z ogniem;
 - Obawiano się, że na potrzeby powstających organizacji strażackich zostanie wprowadzony nowy podatek;
 - Efektom niewoli był niski stopień kultury i świadomości ludu oraz aktywności społecznej;
 - W „Gazecie Świątecznej” z 1913 r. o stosunku ludności do OSO i walki z pożarami napisano: *„Pożar dostatecznie pokazał jak pożyteczna jest na wsi straż ogniowa. Niestety większa część mieszkańców wsi i okolicy przybyła jak na widowisko i nie można było ich zmusić do pomagania straży; nawet byli tacy co strażaków łajali (...). W ogóle większa część mieszkańców wsi niechętna jest dla straży ogniowej i zamiast wdzięczności okazuje jej nienawiść”*.
7. Praca postępowych działaczy nad rozwojem wiejskich Ochotniczych Straży Ogniowych.
- Rozwój OSO na wsi wspierała polska prasa:
 - strażacka: „Strażak”, „Przegląd Pożarniczy”;
 - ogólnospołeczna: „Gazeta Świąteczna”, „Zorza”;
 - ludowa: „Zaranie”;

- regionalna: „Gazeta Kaliska”, „Głos Płocki”, „Echa Płockie i Łomżyńskie”, „Tydzień” i inne.
- b. W pracę na wsi zaangażowani byli czołowi przywódcy pożarnictwa w tym min.: Bolesław Chomicz, Bronisław Bukowiński, Józef Tuliszkowski, Emil Balcer, Juliusz Konopacki, Leopold Szyller - Racki, Stanisław Stanisławski.
- c. W 1914 r., w „Głosie Płockim”, napisano: *„(...) organizacja straży po wsiach i folwarkach powinna stać się najważniejszym punktem programu działaczy społecznych wiejskich (...) rozszerzyć (należy- E. W.) akcję i na wsiach, gdzie ratownictwo przeciwpożarowe, wobec najbardziej ujemnych warunków budowlanych, jest sprawą najpilniejszą”.*

8. Młodzież w Ochotniczych Straży Ogniwych.

- a. Idea tworzenia młodzieżowych drużyn pożarniczych pojawiła się spontanicznie na początku XX w.
- b. W 1905 r. na kursach rolniczych w Pszczelinie pod Warszawą, przygotowywano młodzież do pracy społecznej na wsi, w tym i przy organizacji towarzystw OSO.
- c. W 1912 r. w Poddębicach zorganizowano młodzieżową drużynę pożarniczą, która decyzją gubernatora została szybko rozwiązana.
- d. W 1913 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zezwoliło na organizowanie młodzieżowych oddziałów pożarniczych i zatwierdziło regulamin.
- e. Zadania oddziałów:
 - zapoznavanie młodzieży z zadaniami OSO, sposobami zapobiegania pożarom oraz przygotowanie jej do działalności w szeregach straży;
 - przyjmowanie do drużyn dzieci i młodzieży w wieku od 10 do 17 lat.
- f. Pierwsze młodzieżowe drużyny pożarnicze.
 - W 1913 r., w Guberni Suwalskiej utworzono 20-osobowy oddział składający się z chłopców w wieku od 12 do 15 lat.
 - W 1913 r. straż krzeczonowska, w pow. lubelskim, poczyniła starania o utworzenie dziecięcego „naukowego” oddziału pożarniczego.
 - W 1913 r. utworzono przy Szkole Gospodarczej w Mirosławicach, w pow. kutnowskim żeńską drużynę OSO.

9. Pierwsze kobiety w Ochotniczych Straży Ogniwych.

- a. Kobiety w strażach ogniowych pojawiły się już pod koniec XIX w.
 - W pierwszym okresie były organizatorkami życia kulturalnego i towarzyskiego wśród strażaków i lokalnych społeczności.
 - O ich roli w OSO, w „Strażaku” z 1910 r., napisano: *„Na długo przed odzyskaniem niepodległości, straże (...) krzewiły kult słowa polskiego i podtrzymywały ducha polskości i wolności. Wówczas to w strażach pożarnych grupowały się kobiety, pomagając mężczyznom w pracach mających doniosłe znaczenie dla ideowości naszego strażactwa”.*
- b. W 1910 r., na zjeździe pożarników Królestwa Polskiego we Włocławku, znaczna część działaczy opowiedziała się za organizowaniem żeńskich oddziałów ochotniczej straży.
- c. Na przełomie 1910/1911 r., w Rozprzy, w guberni piotrkowskiej, istniała mieszana, męsko-żeńską drużyną OSO.
- d. W czerwcu 1913 r. przy żeńskiej Szkole Gospodarczej w Mirosławicach, w pow. kutnowskim, powstała żeńska drużyna OSO. Jej naczelniczką została nauczycielka - Aniela Perkowska.

ROZDZIAŁ V STRAŻACKIE ZWIĄZKI POŻARNICZE W KRÓLESTWIE POLSKIM

1. Cesarsko-Rosyjskie Towarzystwo Pożarnicze (C-RTP):
 - a. utworzone w 1892 r. jako Rosyjskie Towarzystwo Pożarnicze i w 1898 r. przemianowane na C-RTP;
 - b. jego zadanie: opanowanie całego ochotniczego ruchu strażackiego w Królestwie i pozyskanie znaczących sum ze składek;
 - c. tylko nieliczne polskie straże ogniowe należały do C-RTP (w 1899 r. - 33 a w 1905 r.- 62).

 2. Walka o samodzielny, polski związek ochotniczych straży ogniowych Królestwa Polskiego.
 - a. Liczne inicjatywy podejmowano w latach 1905 - 1907.
 - b. Próby zwołania zjazdu i utworzenia związku, m. in. podejmowali: Leopold Szyller Racki - redaktor „Strażaka”, Władysław Małkowski - prezes zarządu straży częstochowskiej, Bronisław Bukowiński - dyrektor straży kaliskiej, dr Aleksander Maciesza - prezes zarządu straży płockiej, dr Stanisław Stanisławski - prezes zarządu straży łowickiej.
 - c. Inicjatywy na rzecz utworzenia samodzielnego oddziału C-RTP dla Królestwa:
 - 1 VII 1905 r. - odezwa zarządu straży łowickiej do wszystkich jednostek,
 - 7 IV 1907 r. poufna konferencja przedstawicieli straży ogniowych w Łowiczu i powołanie 15-osobowego komitetu organizacyjnego zjazdu,
 - we wrześniu 1907 r., w „Strażaku”, opublikowano projekt statutu przyszłego związku,
 - w końcu 1907 r. wszelkie inicjatywy upadły, gubernator nie zezwolił na odbycie zjazdu.

 3. Zjazdy straży ogniowych Królestwa czynnikiem integracji polskiego ruchu pożarniczego.
 - a. 21 VIII 1909 r., w Częstochowie, z okazji wystawy rolniczo-przemysłowej zorganizowano zjazd straży ochotniczych:
 - uczestniczyło 150 przedstawicieli ochotniczych straży,
 - zaprezentowano: kilka referatów o bezpieczeństwie pożarowym, ćwiczenia strażackie, wystawę sprzętu przeciwpożarowego i ognioodpornych materiałów budowlanych.
 - b. 27 II 1910 r. odbył się zjazd delegatów ochotniczych straży ogniowych we Włocławku, na którym:
 - dyskutowano o zadaniach i rozwoju straży ogniowych na wsi,
 - powołano komisję do opracowania ogólnego regulaminu i instrukcji dla OSO w Królestwie Polskim.
 - c. 18-19 VIII 1912 r. odbył się kolejny zjazd straży ogniowych we Włocławku, na którym:
 - omawiano problemy organizacyjne ruchu i dyskutowano nad projektem regulaminu i statutu,
 - zdecydowano o powołaniu własnego pisma - „Przeglądu Pożarniczego”,
 - wobec sprzeciwu władz carskich w sprawie utworzenia samodzielnego związku dla Królestwa, a nawet oddziału C-RTP, zdecydowano o organizowaniu kolejnych zjazdów, które pozwalałyby integrować środowisko i wypracować koncepcję rozwoju i pracy polskich straży ogniowych.

 4. Towarzystwo św. Floriana (kwiecień 1915r.).
 - a. Władze zaborcze, w obliczu europejskiego kryzysu politycznego, starając się pozyskać Polaków, w kwietniu 1915 r. zatwierdziły statut Towarzystwa Św. Floriana.
-

- b. Ambitne zadania przyjęte przez Towarzystwo w sprawie popularyzacji pożarnictwa, zakładania nowych organizacji i doskonalenia działalności, nie mogły być realizowane z powodu wybuchu wojny.
5. Związek Floriański (10 września 1916 r.).
- a. Od II połowy 1915 r. Królestwo Polskie znalazło się pod okupacją niemiecką i austriacką.
 - b. Liberalizacja stosunków, wprowadzona przez -okupantów, pozwoliła zintensyfikować polską działalność społeczno-narodową i kulturalną, w tym prowadzoną w ramach ochotniczych straży ogniowych.
 - c. We wrześniu 1916 r. odbył się w Warszawie zjazd 953 strażaków, reprezentujących 302 straże ochotnicze i fabryczne.
 - Głównym organizatorem zjazdu był Bolesław Chomicz - prezes Zarządu Ubezpieczeń Wzajemnych Budowli od Ognia, a wspomagali go m. in.: inż. Józef Tuliszkowski, inż. Ludwik Zagrodzki.
 - 10 września Towarzystwo św. Floriana przekształcono w Związek Floriański i wybrano zarząd w składzie: prezes Bolesław Chomicz z Warszawy, wiceprezisi: inż. Józef Tuliszkowski z Warszawy i Alfred Grohman z Łodzi, skarbnik - Stanisław Szostkiewicz z Warszawy, sekretarz - inż. Ludwik Zagrodzki z Warszawy, członkowie: Emil Balcer z Łowicza, Józef Kubicki z Zawiercia, Juliusz Konopacki z Piotrkowa Trybunalskiego, Stanisław Olkusiński z Końskich, inż. Edward Wagner z Łodzi, inż. Władysław Zaleski z Lublina, Stanisław Dzierzbicki i ks. Marcin Szkopowski z Warszawy.
 - d. Cele i zadania przyjęte przez Związek:
 - zakładanie i wspieranie istniejących straży,
 - organizowanie prowincjonalnych oddziałów Związku i integrowanie straży ze środowiskiem społecznym,
 - popularyzacja pożarnictwa przez organizację: pogadanek, odczytów, zebrań, wystaw itp.,
 - organizowanie instruktażu dla straży ogniowych,
 - inspirowanie produkcji materiałów budowlanych ognioodpornych i nowoczesnego budownictwa.

ROZDZIAŁ VI DZIAŁALNOŚĆ WYCHOWAWCZA I OŚWIATOWO-KULTURALNA OCHOTNICZYCH STRAŻY OGNIOWYCH

1. Wychowawcze oddziaływanie ochotniczych straży ogniowych.
- a. Działalność straży ogniowej kształtowała i upowszechniała w środowisku idee służby publicznej:
 - pomocy bliźniemu znajdującemu się w potrzebie,
 - solidarności i jedności w obliczu klęsk żywiołowych,
 - obrony tożsamości narodowej: języka, tradycji, kultury, obyczajów.
 - b. Straże ogniowe oddziaływały na członków i całą społeczność w duchu uniwersalnych zasad moralnych: uczciwości, prawości, jedności, zgody, koleżeńskości, dyscypliny, honoru, godności osobistej i obywatelskiej.
 - W 1879 r. Bolesław Prus napisał, że *.prowincjonalne straże ogniowe ważne są z dwóch względów. Naprzód, zmniejszają w miastach klęski pożaru, a po wtóre kształtują ludzi w obywatelskim rzemiośle, to jest: uczą adwokatów braterstwa z rzemieślnikami, kupców z wyrobnikami, kamieniczników ze stróżami. Nadto - hartują tych ludzi, budzą w nich odwagę, wdrażają do porządku i karności".*

- c. W skład zarządów straży ogniowych wchodziły ludzie cieszący się w społecznościach lokalnych szczególnie dużym autorytetem, jak np.: księża, lekarze, aptekarze, adwokaci, inżynierowie. Właśnie to pozwalało skutecznie kształtować świadomość i postawę samych strażaków oraz ich środowisk społecznych.
- d. W strażach ogniowych i poprzez strażę w środowiskach społecznych zwalczano: ciemnotę, obojętność na sprawy społeczne, prywatę, egoizm, intrygi, pieniactwo.
- e. Walcząc o morale, honor i godność strażaka, przeciwdziałano pladze pijaństwa, pieniactwa i awantur.
 - Walka z nałogiem pijaństwa była trudna, ale rozpoczęta przynosiła widoczne efekty.
- f. Działacze pożarnictwa mieli świadomość, że strażę ogniową, przez swoje istnienie, stwarzają silne ogniska wychowawcze dla otoczenia.
- g. Ważną rolę integrującą i wychowawczą w strażach spełniały:
 - obchody święta patrona straży - św. Floriana,
 - obchody rocznic powstania straży,
 - obchody ludowych obrzędów i tradycji,
 - udział w uroczystościach kościelnych, ślubach i pogrzebach strażaków,
 - organizowanie pokazów sprawnościowych, spotkań towarzyskich, majówek, itp.,
 - zakładane przy strażach kasy pomocy wzajemnej i kasy chorych,
- h. *X przykazań prawego strażaka*, wydanych w początkach XX w., daje obraz, w jakim kierunku kształtowano osobowość strażaka:
 1. *Strażak obowiązany jest do bezwzględnego posłuszeństwa wobec swych przełożonych.*
 2. *Strażak obowiązany jest do przyjacielskiego zachowania się wobec swoich towarzyszy przez gotowość do usług koleżeńskich, do podnoszenia słowem i czynem ducha strażackiego.*
 3. *Strażakowi nie wolno opuścić wskazanego stanowiska bez wyraźnego pozwolenia przełożonego.*
 4. *Strażak obowiązany jest na wypadek pożaru bezzwłocznie zgłaszać się do kierownika akcji w oznaczonym miejscu.*
 5. *Strażak obowiązany jest punktualnie w oznaczonym czasie stawiać się na zapowiedziane ćwiczenia.*
 6. *Strażak musi każde polecenie co do zmiany jego czynności przy pożarze, bez względu na rodzaj oddziału, do którego należy, bez zastrzeżeń wykonywać.*
 7. *Strażak- obowiązany jest oddane mu umundurowanie i uzbrojenie możliwie szanować, nie używać do celów prywatnych, a w razie wystąpienia zwrócić.*
 8. *Strażak obowiązany jest każdy wolny czas poświęcać fachowej lekturze.*
 9. *Strażak obowiązany jest brać udział we wszystkich zebraniach strażackich.*
 10. *Strażak obowiązany jest strzec honoru swego, przez godne i męskie zachowanie się, a zupełną trzeźwością przodować innym".*
- i. W Ochotniczych Strażach Ogniowych byli ludzie różnego stanu, zawodów i poglądów, działający solidarnie.
 - B. Chomicz napisał, że nie znają „stronnictw, kast i stanów i pod sztandarem straży zgodnie działają zarówno siermiężny wieśniak i posiadacz większej własności, jako też przedstawiciel stanu duchownego, nauczyciel ludowy, lekarz, robotnik i rzemieślnik".
 - Kierownicze stanowiska zajmowali: ziemianie, księża, chłopscy działacze społeczni.

2. Odczyty.

- Odczyty prowadzono w skromnym zakresie w większych miastach, np. Łowicz, Kutno, Sochaczew, Grodzisk, Kalisz, Wieluń, Częstochowa, Piotrków, Siedlce.
- Tematyka dotyczyła najczęściej: straży ogniowych i ich zadań w zakresie bezpieczeństwa przeciwpożarowego, sposobów walki z pożarami, racjonalnego budownictwa, itp.
- Upowszechniano też wiedzę z zakresu kultury, etnografii, obyczajów i moralności.

3. Pierwsze biblioteki.

- Mimo trudności ze zdobyciem funduszy, a również ksiązek, niektórym strażakom udało się otworzyć skromne biblioteki.
- Biblioteki za zgodą gubernatorów otworzono:
 - 1905 r. we Włocławku (fundator - prezes straży),
 - 1907 r. w Łęczycy (z funduszy straży),
 - 1907 r. w Opatówku, pow. kaliski,
 - 1909 r. w Sochaczewie,
 - 1912 r. w Stawiszynie, pow. kaliski (liczyła 500 woluminów).
- Biblioteki spełniały doniosłą rolę w walce o język polski, zachowanie kultury i tożsamości narodowej.

4. Prasa pożarnicza w Królestwie Polskim.

- Rocznik „Strażak” wydawany w języku polskim w Królestwie w latach 1882 i 1883. Petroków. Nakład J. Kańskiego i F. Jędrzejewicza. Pismo przedstawiało społeczeństwu:
 - działalność Ochotniczych Straży Ogniowych w Królestwie,
 - sprzęt i sposoby zwalczania pożarów,
 - instrukcje i regulaminy,
 - statystykę pożarów i potrzebę przestrzegania bezpieczeństwa pożarowego,
 - tradycje strażackie i myśli A. F. Modrzewskiego o ochronie przeciwpożarowej,
 - działalność kulturalno - oświatową i treści moralno - patriotyczne (poezję, pieśni, utwory literackie i teatralne).
- „Strażak” - czasopismo założone w 1901 r. przez Emila Karola Szyllera-Rackiego i Leopolda Bogumiła Szyllera-Rackiego.
 - Pierwszy samodzielny numer „Strażaka” ukazał się w styczniu 1901 r.
 - Drugi numer ukazał się w lutym 1901 r. jako dodatek miesięczny (nr 2) do czasopisma „Kolarz, Wioślarz, Łyżwiarz”. W tej formie wychodził do grudnia 1901 r.
 - Od stycznia 1902 r. „Strażak” ukazywał się (do stycznia 1903 r.) jako dodatek miesięczny do „Warszawskiej Gazety Sportowej”.
 - Uchwałą Wydziału Prasy z 25 lutego 1903 r. „Strażak” został uznany za samodzielne czasopismo. Jego wydawcą w latach 1903-1913 był E. K. Szyller-Racki, a od X 1913 do VI 1924 L. M. Wolff.
- Drugim polskim pismem pożarniczym był „Przegląd Pożarniczy”.
 - Pismo utworzono w wyniku postanowień Zjazdu Straży Pożarnych 18 i 19 VIII 1912 r. we Włocławku.
 - Pierwszym redaktorem naczelnym został Bolesław Chomicz, a w skład redakcji weszli: Józef Tuliszkowski, Józef Drzewnicki, Jan Stromajer i inni.
 - Celem pisma była: „*szługa sprawom krajowym z pożarnictwem związanym*”, służenie radą i pomocą OSO, zespalania ich szeregów, upowszechnianie przepisów przeciwpożarowych, propagowanie nowoczesnych metod walki z pożarami.
 - Pismo prowadziło dział beletrystyki, utworów scenicznych, pieśni, wierszy.
 - Bogatą i ciekawą, a przy tym kształcącą problematykę prezentowano w działach:

- *technicznym i programowym,*
 - *ekonomicznym,*
 - *z objazdów i lustracji.*
- W 2 numerze „Przeglądu Pożarniczego” z 1914 r., opublikowano ankietę o stanie i rozwoju OSO (podano rok założenia, ogólną ilość straży, ilość członków, skład taboru itp.).
 - Od sierpnia 1914 r. do stycznia 1917 r. pismo nie wychodziło.
 - Na mocy postanowień I Ogólnokrajowego Zjazdu Delegatów Straży Pożarnych z września 1916 r., z początkiem 1917 r. nastąpiło wznowienie działalności „Przeglądu Pożarniczego” jako dwutygodnika.
 - Redaktorem naczelnym został Leon Ostaszewski, a w skład Komitetu Redakcyjnego weszli: Emil Balcer, Tadeusz Brzozowski, Bolesław Chomicz, Jakub Kon, Stanisław Olkusiński, Józef Tuliszkowski i Aleksander Zagrodzki.

5. Strażacki amatorski ruch teatralny.

- a. Była to jedna z bardziej atrakcyjnych i najpopularniejszych form upowszechniania kultury.
- b. Na zakładanie teatrzyków i organizację przedstawień zezwalał strażom statut z 1898 r.
- c. Czynniki warunkujące rozwój amatorskiego ruchu teatralnego:
 - istnienie dużego zapotrzebowania na tego rodzaju rozrywkę;
 - docenianie przez działaczy wychowawczej, kształcącej i estetycznej roli teatru amatorskiego;
 - osiąganie przez organizacje zysków niezbędnych na zakup sprzętu, budowę remiz itp.
 - chęć młodzieży do zaistnienia i pokazania się w środowisku.
- d. Teatry amatorskie organizowały rocznie od 1 do kilku przedstawień.
 - Szczególnie aktywne były - jak podkreśla T. Olejnik - zespoły teatralne w: Łęczycy, Kielcach, Sandomierzu, Poddębicach, Pińczowie, Płocku, Piotrkowie Trybunalskim i Wyszku. Od 1898 r. wysoka aktywność w organizacji przedstawień wykazywał amatorski teatr kutnowskiej straży ogniowej.
- e. Wystawiane sztuki miały różną wartość literacką, artystyczną i wychowawczą.
- f. Wiele zespołów grało sztuki ambitne, a wśród nich m.in.: Władysława Ludwika Anczyca: *Błazek opętany*, *Chłopi arystokraci*, *Emigracja chłopska*, *Flisacy*; Franciszka Dominika: *Pod pantoflem*; Aleksandra Fredry: *Posażna jedynaczka*, Józefa Korzeniowskiego: *Majster i czeladnik*, *Okrężne*; Stanisława Dobrzańskiego: *Kajcio*; Mariana Gawalewicza: *Tatuś pozwolił*.
- g. Sztuki o treściach politycznych i narodowo-patriotycznych były zakazane.
- h. Przedstawienia strażackich teatrów amatorskich cieszyły się dużym zainteresowaniem i powodzeniem, często sztukę grano kilka razy, a zespoły teatralne zapraszane były do innych miejscowości,
- i. Rola amatorskich zespołów teatralnych była bardzo doniosła i polegała m.in. na:
 - budowaniu prestiżu i autorytetu OSO w społeczeństwie,
 - integrowaniu społeczności,
 - kształtowaniu pożądanych postaw moralnych, światopoglądowych i społecznych,
 - kształtowaniu świadomości narodowej,
 - rozbudzaniu potrzeb duchowych.

6. Orkiestry, zespoły śpiewacze, zabawy towarzyskie.

- a. Orkiestry dęte w strażach pożarnych cieszyły się dużą popularnością.
 - Orkiestry istniały niemal we wszystkich większych i bogatszych miastach, np. w: Kielcach, Kaliszu, Turku, Wieluniu, Łowiczu, Płocku, Gostyninie, Ozorkowie, Łęczycy, Kutnie, Łomży, Mławie.

- Orkiestry występowały podczas lokalnych uroczystości, na majówkach i zabawach, na koncertach publicznych itp.
- b. Zespoły śpiewacze cieszyły się mniejszą popularnością i istniały tylko w nielicznych miastach, np. w: Kielcach, Piotrkowie, Radomsku, Grodzisku.
 - Wielu strażaków i członków ich rodzin należało do chórów kościelnych oraz licznych towarzystw śpiewaczych.
- c. Zabawy towarzyskie.
 - Była to prawdopodobnie najpopularniejsza forma działalności kulturalno-rozrywkowej.
 - Organizowano okolicznościowe spotkania towarzyskie, zabawy taneczne, bale, majówki.
 - Podczas festynów i majówek organizowano: popisy sportowe, śpiewacze, recytacje, loterie fantowe i inne.
 - Zabawy, spotkania towarzyskie itp. poprzedzane były koncertami orkiestr dętych i chórów oraz występami amatorskich teatrów.

ROZDZIAŁ VII

NARODOWO-NIEPODLEGŁOŚCIOWA DZIAŁALNOŚĆ OCHOTNICZYCH STRAŻY OGNIOWYCH W LATACH 1914-1918 NA TERENIE KRÓLESTWA POLSKIEGO

1. Działania strażaków w pierwszych latach wojny.
 - a. Straże wzmogły konspiracyjną działalność narodowo-patriotyczną i antycarską.
 - b. Wojnę potraktowano jako realną szansę odbudowy niepodległej Polski:
 - już przed wojną wiele organizacji strażackich było zakonspirowanymi komórkami, przygotowującymi członków do roli żołnierzy przyszłej armii polskiej;
 - wielu członków OSO pospieszyło do Legionów;
 - bardzo wielu - często całe organizacje - wstąpiło do tajnej Polskiej Organizacji Wojskowej (POW).
 - c. Działania strażaków po opuszczeniu Królestwa przez Rosję:
 - organizowano Komitety Bezpieczeństwa i Straże Obywatelskie, które utrzymywały w miastach i wioskach porządek, ład i spokój;
 - organizowano sekcje porządkowo-sanitarne,
 - naczelnicy straży byli często komendantami miast odpowiedzialnymi za porządek i bezpieczeństwo.
 - d. VIII 1914 r., po wkroczeniu do Kielc I Kompanii Kadrowej Legionów do jej dyspozycji zameldowała się straż ogniowa i cała orkiestra dęta, która towarzyszyła Legionistom na froncie kieleckim i sandomierskim.
2. Strażacy w walce o niepodległość w 1918 r.
 - a. W listopadzie 1918 r. strażacy chwycili za broń i rozpoczęli wyzwalamie swoich ziem.
 - przejmowano funkcje policyjno-wojskowe od władz okupacyjnych; przejmowano od okupanta: magazyny broni, żywności oraz środki transportu (furmanki konne, parowozy i wagony);
 - przejmowano urzędy i poczty;
 - w ważnych strategicznie i gospodarczo punktach wystawiano warty strażaków - członków POW;
 - członkowie straży i zarazem POW z Dobrzynia nad, Wisłą, przechwycili wywożone do Niemiec płynące w kierunku Torunia statki (berlinki i motorówki) i odesłali je do Płocka.

- b. Część strażaków - członków POW - organizowała małe oddziały wojskowe i wstępowała do powstających pułków Wojska Polskiego.
- c. Przy wsparciu i pod opieką strażaków, organizowano w wielu miastach Milicję Obywatelską, Komitety Obywatelskie, urzędy państwowe i placówki społeczno-gospodarcze.
- d. Likwidowali niemieckie symbole, napisy i krzywdzące Polaków zarządzenia.

TESTOWE PYTANIA
dotyczące problematyki działów I-V postawione uczestnikom finałów
Ogólnopolskiego Turnieju Wiedzy Pożarniczej.

1. Przed laty straże nazywały się nie pożarne, lecz ...?
2. W którym ze starożytnych państw zorganizowana była ochrona przeciwpożarowa spoczywająca w ręku prywatnych przedsiębiorców.
3. Proszę podać imię rzymskiego boga burz.
4. Już w starożytności i we wczesnym średniowieczu znany był tzw. *grecki ogień*, używany najczęściej w walkach na morzu między załogami statków i podczas zdobywania miast. Z jakich materiałów palnych składał się ten ogień (wymień minimum 1)?
5. Podaj imię greckiej bogini ogniska domowego.
6. Jak nazywano kiedyś wielkie beczki, używane m.in. do dostarczania wody podczas pożarów?
7. Już w 1551 r. autor dzieła „*O naprawie Rzeczypospolitej*” pisał o konieczności ochrony przed pożarami i walki z nimi. Jako wójt Wolborza wydał szereg przepisów o zapobieganiu pożarom w domach. O kim jest mowa?
8. W którym wieku marszałek Stanisław Lubomirski ogłosił „*Porządek ogniowy*”, będący w Polsce pierwszym regulaminem gaszenia pożarów?
9. W którym wieku i w którym polskim mieście ogłoszono pierwsze przepisy przeciwpożarowe, podaj również ich nazwę?
10. Jaką nazwę nadano powołanej podczas zjazdu w Warszawie, we wrześniu 1916 r. organizacji strażackiej, na czele której stanął Bolesław Chomicz?
11. W latach 1884-1900 w Małopolsce ukazywało się pismo pożarnicze, podaj jego nazwę?
12. Który ze związków strażackich powstał na ziemiach polskich jako pierwszy?
13. W którym roku utworzono Towarzystwo św. Floriana?
14. W którym roku wynaleziono sikawkę ręczną?
15. Jakie znasz dawne wierzenia, przesady i przysłowia związane z ogniem i pożarami?
16. Jaką nazwę nosiła utworzona w 1860 r., w Galicji, instytucja ubezpieczeń od ognia?
17. Kto był w 1909 r. autorem podręcznika pt. *Walka z pożarami dla użytku miast mniejszych, gmin, dworów, wsi i osad*?
18. W którym roku utworzono czasopismo pożarnicze „*Przegląd Pożarniczy*”?
19. W których strażach miast: Paryża i Hannoveru, Berlina i Londynu, Wiednia i Amsterdamu, najwcześniej pojawiły się samochody pożarnicze?
20. W których organizacjach militarnych, w latach 1916-1918, walczyło wielu strażaków? Podaj minimum dwie.
21. W którym roku i na jakim forum sformułowano pierwszą myśl i koncepcję utworzenia w Królestwie Polskim oddziału „strażaczek”?
22. Kiedy i gdzie utworzono na ziemiach polskich pierwszą zawodową straż pożarną?
23. Za czasów którego z królów polskich zaczęto budować w nielicznych jeszcze domach - kominy?
24. Który z pisarzy polskich (humanistów), sekretarz króla Zygmunta II Augusta, sformułował program ochrony przed pożarami i walki z nimi?
25. W którym ze starożytnych państw spłonęła największa biblioteka starożytności, założona w III w. p. n.e. przez Prometeusza I Sotera.
26. Kto jest autorem książki o *Towarzystwach Ochotniczych Straży Ogniowych w Królestwie Polskim*?
27. W którym wieku i za którego z władców sprowadzono do Krakowa relikwie św. Floriana?
28. Jaką nazwę nosiła powszechna organizacja społeczno-gospodarcza, z którą Krajowy Związek OSP w Galicji nawiązał aktywną współpracę pożarniczą?
29. W którym z miast, od 1887 r., ukazywało się pierwsze czasopismo pożarnicze na ziemiach polskich pt. „*Przewodnik Pożarniczy - Związek*”?
30. Który z polskich pisarzy w 1879 r. wyraził pozytywną opinię o strażach ogniowych pisząc: *„prowincjonalne straże ochotnicze ogniowe ważne są z dwóch względów. Naprzód, zmniejszają w miastach klęski pożaru, a po wtóre kształcą ludzi w obywatelskim rzemiośle”*.
- 11 Który z niżej wymienionych związków strażackich powstał na ziemiach polskich jako pierwszy: Związek Floriański, Zachodniopruski Prowincjonalny Związek Straży Pożarnych, Krajowy Związek OSP w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim?
- V. W którym roku w Galicji powstało Towarzystwo Ubezpieczeń od Ognia, zwane od imienia swego patrona „*Florianką*”?

PYTANIA PROBLEMOWE

z zakresu historii i socjologii ruchu strażackiego, na które odpowiadali uczestnicy finałów Ogólnopolskiego Turnieju Wiedzy Pożarniczej.

Pytania dotyczą problemów zawartych w działach I-V.

1. Co zawierał „Regulamin Ogniowy dla Departamentu Poznańskiego” wydany 19.03.1821 r. przez Królewską Regencję w Poznaniu?
2. Jakie obowiązki postawiono strażakom w książce pt. *Dziesięcioro przykazań prawego strażaka*?
3. Czym dla OSO był i jest sztandar?
4. Czym były i są strażackie odznaczenia i medale?
5. O czym świadczyły i jakie wywoływały następstwa w dawnych wiekach poniższe przesady:
„Grzechem jest gasić pożar od pioruna”
„Piorun tam nie bije gdzie bocian gniazdo uwije”.
„W co piorun trzaśnie niech się pali, aż samo zgaśnie”.
„Chleb św. Agaty od ognia strzeże chaty”.
„Pożary to «znaki Boskie» i «kara Boska»”.
„Pożary nie wybuchają tam, gdzie hodowane są gołębie”.
6. Omów działania OSO w zakresie zabudowy miast w kierunku zmniejszenia zagrożenia pożarowego i ich palności.
7. Czym najczęściej motywowana była i jest przynależność do OSO.
8. Przedstaw podstawową treść „porządków ogniowych”.
9. Jakie hasła i symbole umieszczano na sztandarach OSO w okresie zaborów?

Bibliografia do problematyki zawartej w działach I-V

1. Olejnik T., *Towarzystwa Ochotniczych Straży Ogniowych w Królestwie Polskim*, Warszawa 1996.
2. Szaflik J. R., *Dzieje Ochotniczych Straży Pożarnych*, Warszawa 1985 i wyd. II 2001.
3. Pilawski W., *Polska prasa pożarnicza 1882-2002*, Warszawa 2002.
4. Pilawski W., *Chronologia powstania Ochotniczych Straży Pożarnych na ziemiach polskich w I. 1845-1859*, Warszawa 1998.
5. Pilawski W., *Historia sikawek, motopomp i samochodów pożarniczych*, Warszawa 1994.
6. Przybylska A., Walczak E., *Muzea i Izby Tradycji Pożarniczej w Polsce*, Warszawa 1998.
7. Bieleń St., Gagucki B., Pilawski W., *Komendy Straży Pożarnych 1950-1995*, Warszawa 1995.
8. Walczak E., *Dotychczasowi prezesi zarządów głównych w: Jednodniówka ZG ZOSP RP*, Warszawa 1996.
9. Walczak E., Kołodziejczyk A., *Rola kronik w dokumentowaniu działalności Ochotniczych Straży Pożarnych*, Warszawa 1998.
10. Olejnik T., *Funkcja wojskowa ochotniczych straży ogniowych w Królestwie Polskim*, w: „*Muzealny Rocznik Pożarniczy*”, t. 2, 1991.
11. *Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa 1939.
12. „*Muzealny Rocznik Pożarniczy*”, t. 1-8, Warszawa-Łódź 1990-1998.
13. „*Zeszyty Historyczne ZG ZOSP RP*”, Warszawa 1995 -1998, t. I - II.
14. Zagórski J.P., *Mały słownik pożarniczy*, Warszawa 1990.
15. Kuta S., *Ochotnicze Straże Pożarne w Polsce Ludowej 1944-1975*, Warszawa 1987.
16. *Przepisy przeciwpożarowe. Organizacja ochrony przeciwpożarowej.*, t. I, Warszawa 1948.
17. *Przepisy przeciwpożarowe. Zapobieganie pożarom.*, t. II, Warszawa 1949.
18. Prasa: „Strażak” i „Przegląd Pożarniczy”.